

DENKEN MET JE VOETEN

© Dick van Welzen, 2016

INHOUD	p.
1. De bergwandelaar	1
2. De onderwijzende wandelaars	2
3. De stadswandelaar	4
4. De eerste natuurwandelaar	5
5. De windwandelaar	7
6. De hemelse wandelaar	11
7. De stipte wandelaar	12
8. De verrukte wandelaar	14
9. Maanlichtwandelaars	17
10. De variatiewandelaar	18
11. De aanbeden wandelaar	19
12. De denkende wandelaar	20
13. De bezeten wandelaar	21
14. De hoekige wandelaar	23
15. De ontdekkende wandelaar	25
16. De vluchtende wandelaar	27
17. De zwijgende wandelaar	28
18. De wandelaar met kaart	29
19. De wereldwandelaar	29
20. De slaapwandelaar	32
Noten	33

1. DE BERGWANDELAAR **de profeet Zarathustra (1500 v. Chr.)**

Friedrich Nietzsche laat Zarathustra over het gelukzalige eiland wandelen.

*'Ik ben een reiziger en een bergbestijger, sprak hij tot zijn hart, ik bemin de vlakten niet en kan blijkbaar niet lang stilzitten.'*¹

Al dalend en stijgend beleeft de wandelaar ten leste zichzelf, waarbij de tijd wegdrijft. Het is een van zichzelf afzien ten einde veel te zien, zegt Nietzsche. En als er ten slotte geen ladders meer zijn, dan moet je om nog hoger te reiken de kunst verstaan om op je eigen hoofd te klimmen. Het is de laatst te behalen top als je in eenzaamheid omlaag turend zo op jezelf neerkijkt. Het noodlot wil nu eenmaal dat men eerst door de diepste en zwartste smarten moet gaan.

*'Vanwaar komen de hoogste bergen? zo vroeg ik eens. En ik leerde, dat zij uit de zee komen. Deze getuigenis is in hun gesteente geschreven en in de wanden hunner bergtoppen. Uit het diepste moet het hoogste tot zijn hoogte komen.'*²

Deze wandelende Perzische profeet Zarathustra leefde omstreeks 1500 voor Chr. Bombay werd het huidige centrum van de Parsen toen zijn aanhangers voor de islam uit Perzië moesten vluchten. Er bestaan nog steeds geloofsgemeenschappen in Engeland, Canada en de V.S.

Kenmerkend in de leer is het lichamelijke en geestelijke één-zijn.

Het obligate dualisme tussen lichaam en ziel bestaat er niet. Maar tussen goed en kwaad kan geen verzoening volgen: *'waar het goede is, kan het kwade onmogelijk bestaan'*. Liefde is God, en niet andersom! De 'wijze heer' schiep het goede van het heelal en de oermens. Zijn tegenhanger, de god van de duisternis en onvruchtbaarheid, produceerde boosaardige schepselen, zandstormen en ziektes. Als je goed en kwaad, dal en top, toch probeert te verzoenen dan krijg je helaas het in alle opzichten platte Nederland.

2. DE ONDERWIJZENDE WANDELAARS

Thales (624 – 545 v.Chr.), Pythagoras (570 – 479 v. Chr.) en Aristoteles (384 – 322 v.Chr.)

Wat scherven uit de vierde eeuw voor Christus en oude fundamenten gevonden bij de bouw van een parkeerplaats in het centrum van Athene wezen de weg naar de ontdekking van het Perípatos Lúkeion (Lyceum) van Aristoteles. Het was de allereerste universiteit van Europa. Zijn filosofische school werd naar de wandelgang van het gebouw genoemd. Aristoteles had de gewoonte om zijn studenten al wandelend te onderwijzen. Vele passen werden daar dus op dezelfde plaats gemaakt. Aristoteles droeg dan ook de bijnaam 'de wandelaar'. Het Griekse 'Peripatein' betekent wandelen, maar het betekent ook converseren, al wandelend een gesprek voeren.

De meest bekende dialoog van Plato, de *'Phaedrus'* begint met Phaedrus en zijn leermeester Socrates die hem vroeg waar hij naartoe ging. Waarop Phaedrus uitlegt dat hij liever een wandeling in de stad in de open lucht maakt dan in het Lyceum. Hij heeft genoeg van het lange zitten en vindt het wandelen in de gaanderijen maar afmattend.

Thales van Milete, een van de eerste filosofen en tevens staatsman, was tijdens zijn wandeling in de natuur geheel verdiept in de wonderen van de hemellichamen, van de sterrenhemel. (Hij kon al zo mooi zonsverduisteringen voorspellen.) Thales struikelde en tuimelde in een kuil toen een kwajongen hem een stok tussen de benen stak. De jonge vrouw die het zag barstte in lachen uit. Dit voorval maakte hem pijnlijk duidelijk dat men pas met zijn gedachten in de wolken mag zijn als men genoeg aandacht besteed heeft aan de gedachten bij alles wat een mens direct voor de voeten komt.

Ik zie eigenlijk liever dan het gestruikelen en het passen maken op de plaats het studeren zoals dat van 'Der Wanderstudent' Pythagoras. Een enkele eeuw eerder al dan Aristoteles ging deze voor jaren op stap. ³

Ik zit aan de haven van Pythagóron op de resten van de stadsmuur, die uit de zesde eeuw voor Chr. dateert. De oorspronkelijk naam van de stad luidde Tigani en zij werd in 1955 ter ere van deze beroemde zoon van het eiland veranderd. De kust van Turkije is te zien, want ze ligt maar een zeven kilometer weg, zoals vandaag ook vele vluchtelingen weten. Ik stel me voor dat vroeger hier de jonge Pythagoras, zoon van een juwelier, net zoals ik nu over zee uitkeek. De tweeëntwintigjarige Pythagoras, dus in de zesde eeuw geboren op Samos, vond hier een boot naar Egypte om daar astronomie en wiskunde te studeren bij de knappe priesters van Memphis, maar hij kwam in plaats daarvan voor tien jaar in Diospolis terecht.

Het is als start de wijze Thales geweest die zijn talenten ontdekte en hem stimuleerde te gaan reizen. Zelf was Thales als bereisd koopman onder meer in Egypte geweest. Meetkunde en logica studeren deed Pythagoras ook in Libanon. Via Pythagoras kwam de wiskunde uit het Midden-Oosten naar ons Westen. In die Phoenicische traditie met zijn vele goddelijke mysteriën blijft hij drie jaar in de tempels van Byblos, Sidon en Tyrus.

Weer gaat Pythagoras op weg naar Egypte. Onderweg bezoekt hij de golf van Haifa en klimt hij naar de tempel op de berg Carmel. De wachtende schippers op het strand zien hem de voor de meeste mensen moeilijk begaanbare, heilige berg vlotjes over de rotsen naar beneden wandelen.

Pythagoras zou ook, door de Perzen gevangenen genomen toen deze Egypte bezetten, in Babylon geweest zijn waar hij zich in de getallenleer, de astrologie en de muziek bekwaamde. Hij zou zelfs in Perzië bij Zarathustra in de leer (de leer van de tegenstellingen) geweest zijn. Pas op zijn zesenvijftigste keert hij, na een zeer lange reis uitgeleerd en mét de naar hem genoemde stelling, uit Babylon op zijn geboorte-eiland Samos terug.

Al snel na zijn thuiskomst wordt de moralist Pythagoras verdreven door Polycrates, de piratenkoning van Samos. Hij vestigde zich vervolgens op Krotoon, een Griekse kolonie in Calabrië, Zuid-Italië. De geheime, sektarische broederschap die hij als een soort goeroe daar stichtte was gegrondvest op zwijgen, geduld, bescheidenheid, ingetogenheid, zelfcontrole, discipline, gewetensonderzoek en bijvoorbeeld vegetarisme. Allerlei oosterse invloeden die hij op zijn reizen opgedaan had lijken hieraan niet vreemd te zijn. Pas na veel onthouding mochten zijn volgelingen in de goddelijke meetkunde en getallenleer ingewijd worden.

Pythagoras stelde een aantal leefregels op, die ons nogal bevreedden, zoals:

- niet tegen de zon in wateren
- altijd eerst de rechterschoen aantrekken
- niet lopen over wegen vol mensen (die kunnen onrein zijn)
- niet spreken zonder licht
- niet de indruk van je lichaam in bed achterlaten
- geen zegelring met de afbeelding van een god dragen (die beeltenis moet namelijk op een vaste plaats in het huis zijn)
- geen witte haan aanraken en offeren (want die geeft het uur aan)
- geen hart en tuinbonen eten, geen brood breken
- niemand zijn last afnemen, maar wel helpen opladen (men mag er namelijk niet de oorzaak van zijn dat er niet gewerkt wordt)
- kinderen verwekken (om voor vereerders van de goden zorg te dragen)
- een vrouw die goud draagt niet benaderen om een kind te verwekken
- sneuvelen met wonden aan de voorzijde is goed, aan de achterzijde niet
- een heiligdom niet via een omweg binnengaan want zo zou men de god tot een bijzaak maken
- elke avond je geweten onderzoeken welke fouten je begaan hebt.

's Morgens maakte een lid van zijn broederschap individueel een gezonde wandeling, voor een fris hoofd en om na te denken. In de tempeldomeinen of in de heilige wouden vond men de rust, de stilte en harmonie noodzakelijk voor het in de juiste stemming brengen van de ziel. Pas na de wandeling was er plaats voor onderricht en karaktervorming.

Na een goed gesprek en een eenvoudige lunch wandelde men weer in groepjes van twee of drie, soms met de meester zelf, deed men aan sport of ging in bad.⁴ Men prijst uitbundig het wandelen voor het gezonde lichaam en het frisse hoofd, nodig voor de discussie.

Pythagoras' onverklaarbare hekel aan tuinbonen werd hem noodlottig. Tegenstanders van zijn exclusieve genootschap staken de villa van de sekte in de brand. Pythagoras werd eenvoudig gepakt en om het leven gebracht omdat hij pertinent weigerde te vluchten door het veld tuinbonen achter de villa.

Nee, dan hier nog maar even over de cynici. Zij onderwezen hun medeburgers op een meer agressieve wijze. Diogenes is wel de meest bekende. De cynici zwierven al wandelend als nomaden van stad tot stad, van plein naar plein. Zij beledigen en beschimpen de mensen om hun gedrag en gewoonten. Want voorop staat de primitieve mens die eigenlijk te leven heeft in de wilde natuur en zijn elementen en zich niet laat verleiden door allerlei uiterlijkheden, aangeleerde waarheden en hypocrisie. Alleen vrij van schijn komt men toe zelfkennis, levend in overeenstemming met de natuur en in het begrip dat ook de mens een dier is.

3. DE STADSWANDELAAR

Jan van Ruusbroec (1293 – 1381) en andere mystici

Jan van Ruusbroec, in 1293 geboren in Ruisbroek vlakbij Brussel, kleepte zich armoedig en kwam als priester weinig buiten want hij hechtte meer aan het rustige en stille gebed. Toen hij als een kluizenaar eens door de straten van Brussel wandelde viel hij nogal op, zo geheel verzonken in zijn hemelse beschouwingen. Een paar burgers zagen hem voorbijtrekken. *'Was ik maar zo heilig als die priester daar.'* Maar zijn gezelschap zag daar niets in. *'Voor al het goud van de wereld niet, want dan was het voor mij uit met alle plezier.'* Jan van Ruusbroec ving dit toevallig op en antwoordde in stilte bij zichzelf: *'Hoe weinig kunt gij vermoeden hoeveel zoetheid die mensen voelen die Gods geest mogen smaken.'*⁵

Hij realiseerde zich dat maar heel weinig mensen op aarde de hoogste, intieme vereniging met het goddelijke mysterie kunnen bereiken. In *'Die gheestelike brulocht'* legt Jan van Ruusbroec uit dat dat komt *'omwille van hun eigen ongeschiktheid en wegens de verborgenheid van het licht waarin men schouwt. En daarom zal niemand de betekenis van deze godsschouwing grondig kunnen verstaan door onderricht of door eigen diepzinnige reflectie alleen. Want alle woorden blijven ver beneden de werkelijkheid die ik bedoel.'*⁶

Steeds wordt door hem de verwijzing naar 'licht' gemaakt. Het gebeurde dat Jan van Ruusbroec, in meditatie onder een boom gezeten, vergat naar het klooster terug te keren. Na lang zoeken vonden de ongeruste broeders hun prior in het dichte woud onder de boom die van onder tot boven omkranst werd door een wonderbaar licht.

'Meister' Eckhart werd ca. 1260 in de omgeving van Erfurt geboren. Hij wordt ook de Provinciaal van vele kloosters in de Nederlanden, zoals in Zutphen. In Avignon, waar hij misschien wel Petrarca tegen het lijf gelopen is, moet hij zich voor een pauselijke onderzoekscommissie verantwoorden voor zijn verdoemde leer. Onderweg, als hij in 1328 terugkeert, sterft Eckhart, 'die meer wilde weten dan nodig was'.

In zijn Duitse teksten laat hij beter dan in zijn universitaire Latijnse werken de mysticus spreken. Dat wil zeggen, slechts in beelden en vergelijkingen probeert hij het ondoorgroendelijke van de Godheid, waarover *'niemand iets kan mededelen'* toch te beschrijven. *'Er zijn er veel die licht en waarheid hebben gezocht, doch steeds buiten, waar zij niet was. Want de waarheid is binnen, in de diepste grond, en niet buiten.'*⁷

'Begeef je zolang in jezelf tot je bij de oorsprong komt.' Vereist is daarbij wel ijverig en veelvuldig oefenen in het sluiten van de *'poorten'* van de vijf zintuigen, een plaats waar men ongestoord en eenzaam is, uitgerust van hand en van de tong, een ernstig verlangen, stilzitten, zich leegmaken en volledig loslaten van alle dingen, en *'hoge'* gedachten.

*Alle 'zielekrachten, die voorheen door gedachten, beelden en wat dan ook gebonden en gevangen waren worden leeg en vrij en alles in ons is gericht op het zwijgen.'*⁸

Jakob Böhme was een protestante schoenlapper uit Görlitz in Silezië. In 1600 ziet hij het licht, namelijk een zonnestraal weerkaatst in zijn beker en hij krijgt een extatisch visioen van het goddelijke. Het goddelijke dat al het bestaande bepaalt en doordringt in de afgronden van het niet-bestaande. De Oerliefde kan *'passend worden vergeleken met Niets, want zij is dieper dan enig Ding, (...) en is zij dat goed alleen, waarvan een mens niet kan uitdrukken of tot uiting brengen wat het is, daar er niets is waarmee het vergeleken kan worden, waardoor het kan worden uitgedrukt.'*⁹

Als autodidact begon hij op zijn zesendertigste mystieke gedichten te schrijven. *'In het diepst weet God niet wat hij is, want hij kent geen begin, en niets zoals hemzelf, en ook geen einde.'*¹⁰

Böhme werd als leek door de kerk vervolgd. Hij was een van de eersten die tegen het mechanistisch determinisme dat het leven van de mens zou bepalen ten strijde trok. Er was bij hem erkenning voor het ervaren van behoeften, streven en conflict. Kortom, een vroege erkenning van de menselijke wil.¹¹

Al die mystici maken het ons maar lastig. Waarom behoort hun bezetenheid door hun god niet tot de psychiatrische ziektebeelden, zoals wij bij bezetenheid door de duivel geneigd zijn te doen? En door de geringe frequentie van hun één-wording met het hoogste zetten ze zich op een wel erg exclusieve plaats. Het bereiken van hun wonder (en soms ook hun mislukkingen) na hun vele beproevingen blijft toch iets toevalligs houden.

Het tekortschieten van de taal waarover ze allen spreken, hebben ze gemeen met de naturalistische pantheïsten zoals de Amerikaanse dichter Walt Whitman, die het hoogste geluk in de natuur weten te vinden. En hij slaagt daarin met heel wat minder inspanning en minder verzaking van de wereld en van zichzelf.

4. DE EERSTE NATUURWANDELAAR **Petrarca (1304 – 1347)**

De beklimming van de Mont Ventoux op 26 april 1336 door Francesco Petrarca (samen met z'n broer en enkele bedienden) wordt door velen als het begin van de nieuwe tijd beschouwd. Zij beklimmen de berg zoals hij schrijft: *'louter uit begeerte om zijn bijzondere hoogte nader in ogenschouw te nemen.'*

Tot dan toe zag men bergen vooral als obstakels pogend ergens te komen.

Petrarca beklimt de berg om boven geweest te zijn en om van het uitzicht te genieten. Hij laat zijn blik dwalen over het landschap en beschouwt dat niet uitsluitend meer als een symbool van Gods bedoeling en scheppingsmacht. Petrarca schrijft zijn belevenissen tijdens zijn tocht in een brief in het Latijn. Het was vooral een moeilijke tocht. Zijn broer, die later monnik werd, nam de korte en rechte weg naar de top. Petrarca koos zelf wel tot drie keer toe een andere weg, die hem weliswaar gemakkelijker leek, maar waardoor hij per saldo eerder daalde dan klom.

'Ik (...) liet me opnieuw verleiden mijn weg te kiezen via lager gelegen delen. Weer liep ik door dalen en door het zoeken naar het gemak van de lange weg kreeg ik te kampen met langdurig ongemak. Ik stelde namelijk het inspannende klimmen steeds uit, maar de natuur der dingen laat zich door gedachten van mensen niet veranderen. Het is onmogelijk dat iets stoffelijks door af te dalen een top bereikt.'

Hij verklaart dat als het volgt: *'Daar liet ik mijn gedachten hun snelle vlucht nemen van stoffelijke naar onstoffelijke zaken, en sprak ik mezelf als volgt toe: Besef dat dit, wat je vandaag bij de beklimming van deze berg meermalen hebt ervaren, jou en vele anderen ook overkomt op de weg naar het gelukzalige leven. De mensen realiseren zich dat niet zo gemakkelijk, omdat de bewegingen van het lichaam openlijk zichtbaar zijn maar die van de geest onzichtbaar en verborgen. Het leven dat wij het gelukzalige noemen, bevindt zich op een hoge plaats; een smalle weg, zegt men, leidt daarheen. Onderweg rijzen vele heuvels op en men moet met glorieuze schreden van deugd naar deugd gaan. Op de top is het einddoel van alles, het einde van de weg: daar ligt de bestemming van onze reis. (...) jij, Francesco Petrarca, wat weerhoudt je dan? Klaarblijkelijk niets anders dan de weg langs de laagste aardse genietingen, die minder steil is en op het eerste gezicht geschikter lijkt. Maar het is van tweeën één: hoe lang je ook hebt rondgedwaald, bezwaard door de last van de dom voor je uit geschoven inspanning, het is óf de top van het gelukzalig leven bereiken óf uitgeput neertuimelen in de diepten van je zonden.'*

'Eerst stond ik daar als een verdwaasde, overweldigd door de ongewone atmosfeer en het onbelemmerde uitzicht. Ik kijk om me heen; een wolkendek was onder mijn voeten. En nu ik op een minder beroemde berg met eigen ogen zag wat ik gehoord en gelezen had over de Athos en de Olympus, werden die bergen ineens veel minder onwezenlijk voor mij. Hierna wendde ik mijn blik in de richting van mijn geliefde Italië. Ik zag die massief oprijzende en met sneeuw bedekte bergketen, de Alpen, waar ooit die onbehouwen vijand van alles wat Romeins was overheen trok. (...) Het leek me alsof ze vlakbij waren, hoewel ze toch heel ver weg liggen.'

Nadat hij dit beeld in zich heeft opgenomen, overpeinst hij het leven dat hij de afgelopen jaren heeft geleid. Hij stelt zichzelf de vraag: *'Stel dat je de kans zou krijgen gedurende nog eens tien jaar dit vluchtige leven verder te leiden en in hetzelfde tempo te blijven vorderen op de weg naar de deugd (...), zou je dan (...) de dood tegemoet kunnen treden en het resterende deel van je leven, je oude dag, zonder spijt kunnen opgeven?'*

Zijn tocht wordt steeds meer een pelgrimage. Op de top aangekomen geeft hij zich over aan totale introspectie, totdat hij beseft dat het avond wordt en dus hoog tijd om terug te gaan.

'Ik draaide me om en keek naar het westen. De grenswal tussen Frankrijk en Spanje, het Pyreneeëngebergte, is daarvandaan niet te zien (...). Wel waren aan de rechterkant de bergen van de Lyonese provincie te zien, en aan de linkerkant was de zee die Marseille en de muren van Aigues-Mortes bespoelt duidelijk zichtbaar, hoewel er in beide gevallen toch een afstand van enkele dagreizen tussen ligt. De Rhône zelf was vlak onder ons zichtbaar. (...) Terwijl ik met aandacht en verwondering naar dit alles keek en daarbij nu eens dacht aan aardse zaken en dan weer, naar het voorbeeld van mijn lichaam, mijn geest deed opstijgen naar hoger sferen, kwam de gedachte bij mij op het boek "Belijdenissen" van Augustinus op te slaan (...); ik draag het altijd bij mij. Het formaat van het boekje is klein, maar wat er in staat, is geweldig. Ik sloeg het open om te gaan lezen waar het openviel, want waarop kon mijn oog anders vallen dan op een vrome en devote tekst?'

Toevallig viel het open bij het tiende boek. Zijn broer, die verwachtte iets van Augustinus te horen, stond er aandachtig met gespitse oren bij. *'God en hij die bij mij was, zijn mijn getuigen dat ik las wat stond op de plaats waarop ik het eerst mijn oog liet vallen: 'En de mensen gaan om te bewonderen en hoogten van de bergen en de machtige golven van de zee en de brede stromen van de rivieren en de gang van de oceaan en de omloop van de hemellichamen, en zij verlaten zichzelf.'*

'Ik was met stomheid geslagen, en dan druk ik het zwak uit. Mijn broer wilde graag nog meer horen, maar ik vroeg hem mij met rust te laten en deed het boek dicht. Ik was boos op mezelf, omdat ik nog steeds aardse zaken bewonderde, terwijl ik toch allang, zelfs van de filosofen der heidenen, had kunnen leren dat 'niets wonderbaarlijk is behalve de geest en dat niets groot is vergeleken met zijn grootheid.' (...) De berg had ik tot tevredenheid gezien. Nu richtte ik mijn inwendige blik op mijzelf, en vanaf dat moment heeft niemand mij nog een woord horen zeggen, totdat we bij de voet van de berg waren gekomen. Dat citaat had me genoeg stof tot nadenken gegeven. Ik kon niet geloven dat dit me toevallig was gebeurd. Ik had het gevoel dat alles wat ik daar had gelezen, voor mij persoonlijk was gezegd en niet voor een ander.'

Petrarca maakt ons duidelijk dat de tocht naar binnen, de geestelijke tocht, veel belangrijker is dan de uitwendige tocht. *'God geve dat ik die reis, waarnaar ik dag en nacht verlang, mag voltooien met een geestkracht die even groot is als de lichaamskracht waarmee ik vandaag alle moeilijkheden heb overwonnen en de voettocht heb volbracht.'*¹²

5. DE WINDWANDELAAR **Matsumo Bashô (1644 – 1694)**

Op 27 november 1996, iets meer dan driehonderd jaar na zijn dood, werd in een antiquariaat in Osaka het originele handschrift gevonden van *'Het smalle pad naar het Hoge Noorden'*. De tekst is van de hand van de zeventiende-eeuwse Japanse dichter Matsuo Bashô.¹³ Hij geldt als de grootste haikudichter. Bashô is het pseudoniem van Matsuo Kinsaku. Hij kiest zijn pseudoniem naar de naam van een kwetsbare bananenboom die hij van een van zijn leerlingen cadeau kreeg. Deze boom staat symbool voor het vergankelijke. Deze soort bananenboom draagt geen vruchten, heeft bladen die door de wind en de regen gemakkelijk scheuren en bezit een zachte, holle stam. Volgens de Taoïstische levenswijsheid is hij met die eigenschappen het toppunt te ontsnappen.

Japan heeft zich halverwege de zeventiende eeuw rigoureuus geïsoleerd van de buitenwereld, slechts de concessie van de Hollanders via Decima resteert, nadat er intern vrede en eenheid tot stand was gebracht. De dichter wordt geboren als de zoon van een lage samoerai. Zijn vader sterft als hij nog jong is en ook de oudste erfgenaam van de leenheer van Iga, twee jaar ouder en waarbij hij als schildknaap in dienst was, sterft vijfentwintig jaar oud. Samen ontwikkelden ze hun literaire talenten en enige tijd overweegt Bashô hem in de dood te volgen. Bashô bekwaamt zich met zijn achtentwintig jaar in de dichtkunst in de grote stad, eerst in Kyoto en later Edo (nu Tokio) waar hij met z'n vrienden een goede gast van de sakekroegen wordt. Hij is er een tijdje bediende bij de waterleiding. Maar hij kan zich in geen baantje handhaven en moet daarom van de hand in de tand leven. Af en toe heeft hij als 'haikai-meester' tegen betaling wat leerlingen in de dichtkunst.

Echt succes bleef uit en hij bekwaamt zich in de Zen-meditatie. Bij de grote brand van Edo (1682) gaat zijn hut in vlammen op, waarbij Bashô het leven er net niet bij inschiet. De hut wordt weliswaar herbouwd maar zijn toch al ruime gevoel van vergankelijkheid bereikt een hoogtepunt bij de dood van zijn moeder een jaar later. Hij heeft maatschappelijk – waar feodale en groepswaarden domineren – nog maar weinig gepresteerd, raakte geïsoleerd en steeds meer overtuigd van de zinloosheid van zijn bestaan. Hij zint op een middel om de absurditeit van zijn armoede zin te geven. Hij besluit, nog net geen veertig, een rondtrekkend leven te gaan leiden, waardoor hij onherroepelijk deel gaat uitmaken van de natuur. ¹⁴

*'De eerste regens!-
Maar niettemin: reiziger
is voortaan mijn naam.'*

*'Altijd op de been
Daags een mijl of vijf zes
Bloesembevlogen.'* ¹⁵

*'Zo rood, o rood nu
de zon, en deze herfstwind
zonder genade.'*

*'Ik ben zo'n soort man,
die graag zit te ontbijten
naast morgenglories.'*

*'Klare dauwdruppels-
nooit zal ik vergeten, hoe
eenzaam zij smaken.'* ¹⁶

Zijn reizen zijn niet slechts pelgrimstochten langs de klassieke plaatsen zoals zijn middeleeuwse voorgangers die maakten, op zoek waren naar poëtische onsterfelijkheid en vervreemding. Bashô richt zich minder op de culturele en natuurlijke klassiekers, maar zoals een moderne reiziger verkent hij nieuwe plaatsen en ontmoetingen.¹⁷ Hij maakte vijf zwerftochten. Na zijn tweejarige reis naar het westen publiceerde hij *'Het reisverslag van een verweerd skelet'*, want het zijn tochten met veel ontberingen. Bovendien bezit hij een breekbare gezondheid.

Reizen is gevaarlijk en de dreiging dat van er hem slechts wat botten overblijven is niet denkbeeldig. Het openingsvers uit zijn verslag:

*'Botten in het veld-
de wind snijdt dwars door me heen
als ik daar aan denk.'* ¹⁸

Reizen is soms puur overleven:

*'Ik overleef nog!
Van altijd onderweg
eindigt een herfstdag.'* ¹⁹

Zijn meesterlijke verslag *'De smalle pad naar het Hoge Noorden'* (1689) is geschreven in een hechte combinatie van proza en poëzie en wordt verreweg het bekendst. De beginregels verwijzen naar de Chinese dichter die hij bewonderde, Li Po.

'Ook ik ben (...) door de wind die de wolken aan flarden jaagt, aangegrepen en kon het zwerven niet meer uit mijn hoofd zetten: na een zwerftocht langs de kusten, keerde ik in de herfst van verleden jaar terug en verwijderde de spinnenwebben van mijn vervallen hut aan de Sumida-rivier om de rest van het jaar door te brengen, maar toen de lentenevels in de lucht hingen, kreeg ik het verlangen de grenspost van Shirakawa over te steken: de zwerfgeest nam bezit van de dingen en bracht mijn hart op hol, ik werd gewenkt door de god van de weg.' ²⁰

Grotendeels te voet, op zijn strosandalen en met zijn onafscheidelijke bamboehoed op legt hij in twee en half jaar ruim 2.300 km af. Reizen voor het plezier, zonder directe functie, is in zijn tijd zeer ongebruikelijk. Zijn onafscheidelijke kameraad en leerling Kawai Sora en hij gaan bij hun wandelingen gekleed als boeddhistische pelgrims, als Zen-monniken. In hun dagboeken noteren ze hun gedichten, vaak haiku's, over hun nomadische reis die ze voert over bergen en langs dorpen, tempels, de wisseling van de seizoenen, de bezienswaardigheden in de natuur. Dat laatste kan ook een plantje zijn dat je bijna over het hoofd ziet. Zelfs over een pissend paard dicht hij een haiku. Bashô voelt zich één met de natuur. Bashô's tijd in Japan was nogal uitbundig, revolutionair en gewelddadig. Bashô dient als sprekend contrast.

Hij blijft in zijn leven zonder vrouw, kinderen en mogelijk ook zonder seks. Aan het einde van zijn leven rond Kyoto – hij sterft jong aan dysenterie – krijgt hij wat van zijn verdiende erkenning en lauweren. Hij had net een nieuwe balans met leerlingen en vrienden in zijn leven bereikt als hij sterft. Zijn lichaam werd begraven in de Gichûji-tempel in Zeze aan zijn geliefde Biwameer. De laatst jaren leefde hij in een huisje op het tempel terrein, in de buurt van het meer.

*'Van alle kanten
warrelen kersenbloesems
in het Biwameer.'* ²¹

Een paar eeuw later vervaardigt de ex-brandweerman Andô Hiroshige de weergaloze serie 'Acht gezichten op het Biwameer' (1857). Hij is dan al achtentachtig! Met zijn houtsneden paart hij zijn eigen reiservaringen aan die van de door hem bewonderde Bashô. (Bv. *'Zonsondergang in Seta'*, British Museum London) Zijn bekendheid verwerft Hiroshige met de serie van 50 rust- en uitzichtplekken langs de kustweg van Kyoto naar Edo, een weg die ook Bashô is gegaan.

Een paar dagen voor zijn dood dicht Andô Hiroshige:

*'Ik laat mijn penseel achter/in Edo/
Ik begin aan een nieuwe reis/
Laat mij van alle beroemde gezichten genieten/
in het paradijs.'*²²

Matsuo Bashô staat model voor de klassieke wandelaar.

'Dagen en maanden zijn reizigers van de eeuwigheid. Net als de jaren die voorbij gaan. Diegenen die een boot over de zee sturen, of een paard over de aarde totdat zij bezwijken aan het gewicht van jaren, wijden iedere minuut van hun leven aan het reizen. Een groot aantal sterft ook op de weg. Ik word sinds tijden uitgedaagd tot wandelen door de wind die de wolken voortdrijft.'

Zonder meer geniaal is de volgende haiku:

*'De winterzon –
vastgevroren op het paard,
mijn eigen schaduw.'*²³

Het zijn eenzame en uitputtende wandelingen.

*'Met een bamboehoed op het hoofd
en sandalen van stro aan de voeten
ontmoette ik het einde van het jaar op de weg.'*
(Terwijl anderen in huiselijke kring het nieuwe jaar vieren!)

*'We zullen voor eeuwig gescheiden zijn,
mijn vrienden, zoals de wilde ganzen
in de wolken verloren raken.'*

(Steeds maar weer moet hij voor zijn reizen van zijn vrienden afscheid nemen. Zijn vriend Kawai Sora, die wegens ziekte de tocht niet kan afmaken, moet hij achterlaten.)

Zijn reis en zijn verslagen verbeelden het leven als een reis.

*'Reizen door de wereld
heen en weer, heen en weer,
het smalle veld eggen.'*²⁴

De Bruijn heeft een intensieve en intelligente analyse van het werk van Bashô gemaakt.²⁵ In zijn reis, stelt hij, openbaart zich het wezen van de dingen aan de dichter, in hun eenheid en in hun onmiddellijkheid. In de haiku-ervaring trek je in één enkel moment waarnemen, gevoel, denken en je wil in harmonie bij elkaar. De tijd lijkt daarbij weg te vallen. Bashô's pelgrimage met al zijn ontberingen en eenzaamheid bevordert vooral het inzicht in de vergankelijkheid van het bestaan. Zijn beelden worden tot tijdloze impressies.

Bashô beschrijft dit in zijn voorwoord van zijn reisverslag.²⁶

*'a. De tijd is een stroom: dagen, nachten, maanden en jaren zijn reizigers, ze komen en gaan;
b. het beroep van sommige mensen brengt met zich mee dat ze van reizen hun 'woning' moeten maken, ze vestigen zich in de vergankelijkheid;
c. dit geldt blijkbaar ook voor de dichters, want onder de vorige dichters zijn er veel die onderweg gestorven zijn;*

d. ook ik, Bashô, word door wind en wolkenflarden steeds weer verleid mij op weg te begeven.'

'Een ander dak dan de blauwe hemel had hij niet meer.'²⁷

Maar mystieke transcendentie en verlichting vallen toch moeilijk in zijn werk te treffen. Waarschijnlijk leggen sommigen dat er te gretig in. Maar zijn symbolische reis door het leven is prachtig neergezet, liever in dit geval: als een vlietende wolk?

Bashô's doodshaiku is drie dagen voor zijn dood, aan het einde van zijn levensreis op zijn vijftigste, geschreven:

*'Op reis werd ik ziek,
doch mijn dromen dwalen nog
op dorre velden.'*²⁸

Zijn leven was een vluchtige droom en een illusie. Het leven is net als de dood een illusie, alleen met dat verschil dat de illusie van de dood veel langer duurt. Het sterven als overgang van droom naar droom hoeft dus voor niemand moeilijk te zijn?

6. DE HEMELSE WANDELAAR **Immanuel Swedenborg (1688 – 1722)**

Immanuel Swedenborg was een eminent Zweeds natuurwetenschapper totdat zich in zijn leven een grote ommekeer voltrok. Vanaf 1745 hield hij nauwgezet verslag van zijn dromen, visioenen en openbaringen. Van 1747 woonde hij in Londen. Tussen zijn waken en dromen bezochten hem de geesten en de engelen.

Die visioenen waren lang niet altijd van religieuze aard.

Swedenborg verbleef in Göteborg en zag in een visioen dat in Stockholm het huis van een vriend in de as gelegd werd en dat het vuur zijn eigen huis bedreigde. Hij bemerkte tot zijn opluchting ook dat de brand juist drie panden verwijderd van het zijne bedwongen werd. Koeriers uit Stockholm bevestigden datgene wat Swedenborg 'gezien' had.

Tijdens zijn vele wandelingen zag en hoorde hij helse en hemelse verschijningen. Na zo'n wandeling kon hij zich meestal in het geheel niet meer herinneren waar hij geweest was.

Swedenborg publiceerde veel theologisch geïnspireerde geschriften waarin hij niet minder dan de gehele topografie van de bovenzinnelijke wereld beschreef.

Zoals in zijn omvangrijke '*Arcana Coelestia*' (Geheimen van de hemel, 1749 - '56). Swedenborg beweerde direct toegang tot de hemel te hebben waar hij bijvoorbeeld in een gesprek raakt met Aristoteles, Descartes en Leibnitz.

Teneinde je ziel in de hemel te laten komen moet men volgens hem intelligent zijn. En de kleden van de engelen glanzen naar de mate van hun intelligentie.

Duitse engelen lezen veel boeken en joodse engelen handelen in juwelen!

Asceten mogen niet naar het paradijs omdat ze van de paradijselijke heerlijkheden niet zouden kunnen genieten. Liefdesparen vormen samen één engel, als uitdrukking van de perfecte mens. Naar dit beeld van de perfecte mens is ook de hemel gevormd. God verbood de engelen en mensen de hel te tekenen.

Maar Swedenborg zegt: '*Ik heb de globale vorm van de Hel niet mogen waarnemen, maar men heeft mij gezegd dat, net als de Hemel een menselijke vorm heeft, de Hel die van een duivel heeft.'*

In onderlinge slachtpartijen leven de duivels, die geen mensen- of een diergezicht hebben, in donkere holen, moerassen en afgebrande dorpen. Ook had Swedenborg met bewoners van alle planeten gesproken, behalve natuurlijk die van Uranus en Neptunus want die waren in zijn tijd nog niet ontdekt!

Zijn beelden zijn niet echt opzienbarend, zoals de aanschouwing van het grote licht in de hemel, en door de veelvuldige herhalingen zelfs nogal vervelend.

We mogen al met al rustig aannemen dat Swedenborg een zware schizofreniepatiënt was en zijn wanen, zoals zijn visioenen dat in wezen wanen zijn, tijdens zijn aanvallen kreeg.²⁹

Zijn vele volgelingen zien in hem evenwel een onvervalste mysticus, zoals bijvoorbeeld Meister Eckhart dat was. Er ontstonden vele geloofsgemeenschappen van Swegenborgianen, met name in Engeland, Zweden en Noord-Amerika.

Immanuel Kant moest helemaal niets hebben van het fanatieke gefantaseer van Immanuel Swedenborg. (Fantaseren rekende Kant immers tot de *'ziekten van het hoofd'*, waarover hij een uitvoerige verhandeling schreef.) Het door hem aangeschafte hoofdwerk van Swedenborg, de *'Arcana Coelestia'*, betitelde Kant als *'acht kwartodelen vol met flauwekul'*. Kant publiceerde hierop 'Dromen van een geestenziener' waarin hij de fantast Swedenborg op logische gronden afbrandde en zijn misbaksels goed getroffen vergelijkt met de wanen van krankzinnigen. Hij meende dat *'kennis van de andere (metafysische) wereld alleen verkregen kan worden als men iets van het verstand verliest dat voor deze wereld nodig is.'* *'Ik ben het moe de wilde hersenspinsels van deze meest vreselijke fantast die er bestaat verder over te schrijven, of daarmee door te gaan tot zijn beschrijving van de toestand na de dood.'*³⁰

Swedenborg heeft de brieven van Kant nooit een antwoord waardig gevonden.

7. DE STIPTE WANDELAAR **Immanuel Kant (1712 – 1804)**

Wat was hij saai. Hij heeft absoluut nooit gereisd. Heeft zelfs zijn geboorteplaats Königsberg, thans Kaliningrad, nooit verlaten. En punctueel was hij ook. Elke dag werd hij om vijf uur gewekt door zijn trouwe bediende Martin Lampe. (Toen zijn bediende hem op een dag vergat te wekken werd deze direct ontslagen. Maar Kant kreeg spijt en na een paar dagen werd hij weer in genade aangenomen. Maar toen Lampe begon te drinken werd hij na veertig jaar toch ontslagen. De nieuwe bediende die Kaufmann heette noemde Kant voor het gemak gewoon weer Lampe.)

Kant vertrok stipt om acht uur om college te geven. Daarna dineerde hij in het middaguur uitvoerig met gasten. De gesprekken gingen vooral over de filosofie en de natuurwetenschappen. Vervolgens was het om vijf uur tijd voor z'n wandeling die altijd een uur duurde en geschiedde puur om gezondheidsredenen.

Kant beschikte weliswaar over een broze constitutie, maar bezat een goede gezondheid. (Hij werd tachtig.) De beroemde wandelaar Kant vertrok elke dag in grijze rok gekleed en uitgerust met een Spaans rietje om weer of geen weer precies acht keer de Kleine Lindenlaan op en neer te lopen. Als het weer dat nodig maakte liet hij zich vergezellen door zijn bezorgde bediende die met een paraplu onder de arm was uitgerust. Zoals het (valse) gerucht wil zetten de burgers van Königsberg hun klokken gelijk op de punctuele omloop van Immanuel Kant.

Ludwig Ernst Borowski, leerling en vriend van Kant, vertelt zijn biografie over de filosoof waar het idee voor de 'Kritiek van de zuivere rede' ontstond: namelijk op een pleintje in Königsberg. In het jaar 1770 moet Kant daar de eerste invallen voor zijn '*Kritik der reinen Vernunft*' hebben gekregen, tijdens een wandeling die in die jaren gewoonlijk volgde op het middagmaal bij zijn boezemvriend Joseph Green.³¹

Dat je goed berekend moet zijn op geniale invallen bewees Thomas Hobbes. Hobbes ging nooit zonder zijn wandelstok uit wandelen. In de knop van de stok zaten een pen en een inktpot gemonteerd en in zijn zak had hij een opschrijfboekje, zodat hij elk idee dat bij hem op kwam kon noteren.

Bewonderenswaardig zijn de discipline en de regelmaat van Kant. Niets slechts in zijn dagindeling en zijn wandelen maar ook in zijn grote oeuvre dat hij steen voor steen opbouwde. Misschien was zo bezien Kant toch niet zo saai, maar zich terdege bewust van zijn in vrijheid gekozen lotsbestemming.³²

Slechts één keer wandelde Kant niet. Dat was op de dag dat hij door Jean-Jacques Rousseau's '*Emile*' zo geboeid raakte dat hij het boek in één ruk uitlas. Rousseau wilde de rede opvoeden dat deze de emoties leert te hanteren, zonder evenwel de door hem gekoesterde essenties van het rationalisme aan te tasten. Volgens Kant is het uitsluitend ons verstand dat de last van het morele denken moet dragen. Emoties kunnen ons morele denken niet alleen in de war brengen, maar zij kunnen dit zelfs geheel onmachtig maken!

Rousseaus denken bracht zijn bewonderaar Kant af van de arrogantie van het alleenzalmakende van het verstand: '*Rousseau heeft mij wakker geschud. Dit verblindende gevoel van voortreffelijkheid verdwijnt.*' Kant is het die de idealen van de Franse Verlichting in de filosofie uitdrukt. Hij zet de – soms onwetende – mens in zijn natuurlijke staat voortaan in het centrum van zijn aandacht. '*Het natuurlijke verstand leidt met grote zekerheid direct naar het ware en het nuttige.*' Rousseau helpt hem definitief af van het grote en exclusieve streven naar een zuivere systematiek van de rede. '*Wetenschap is georganiseerde kennis; wijsheid is georganiseerd leven.*' Zijn zeer rationele filosofie, die wortelt in de wiskunde, brengt hem tot logische argumenten over het onkenbare waarop hij eindigt in conclusies die bij bijvoorbeeld oosterse en westerse mystici niet zouden misstaan.³³

Aan het einde van zijn overgeorganiseerde leven krijgt bij Kant de emotie de overhand.

'Zijn gezicht straalde een zelfde soort beminlijkheid uit, toen hij met intense verrukking vertelde hoe hij ooit een zwaluw in zijn handen had gehad, haar in de ogen had gekeken, en hoe hij daarbij het gevoel had gehad, alsof hij in de hemel had gekeken', observeert Wassinski. Wassinski was een leerling van Kant, later zijn huisvriend en op het laatst zelfs zijn tactvolle ziekenverzorger. Had Kant al niet in de conclusie van zijn '*Kritik der reinen Vernunft*' vastgelegd dat twee dingen de geest met stijgende verbazing en ontzag vervullen: de morele wet in mij en de sterrenhemel boven mij?

Wassinski noteert op 12 februari 1802 '*een ophouden van het leven en niet het gewelddadig ingrijpen van de natuur*'³⁴, waarmee een einde komt aan het leven van de grondlegger van de moderne filosofie.

De hele burgerij liep uit voor Kants laatste stipte rondgang door Königsberg.

De gebruikelijke route van Kant in Königsberg heet sindsdien het Filosofenlaantje. In Heidelberg loopt langs de Neckar de romantische Filosofenweg. Daar echter wordt deze naam niet ontleend aan belangrijke filosofen ter stede, maar aan de studenten die hier met hun geliefde liepen, voor zover het daarbij al bleef! Dat alles speelt in de tijd dat filosofie voor elke student, als één van de zeven vrije kunsten, verplicht aan elke vakstudie voorafging.

En in het Japanse Kyoto loopt het beroemde filosofenpad (*tetsugaku no michi*) waar filosoof Kitaro Nishida van Kyoto University aan het begin van de twintigste eeuw dagelijks wandelde. Het is een prachtig pad met in de lente een zee van kersenbloesems. Het uitlopen van de bloesems is het sein voor een week feest. Het zijn eigenlijk twee paden aan weerszijden van het Shishigatani-kanaal. Dit filosofenpad is, ook bij de toeristen, bijzonder populair geworden. Door het volgen van de bomenrij, die wordt afgewisseld met theehuizen en kunstnijverheidswinkeltjes, kom je langs drie tempels, waarvan een met een prachtige hellende tuin van geharkt gravel, zand, mos en in bloei staande bomen. Het pad eindigt bij de Ginkaku-ji, de Tempel van het Zilveren Paviljoen, gebouwd als een keizerlijke villa.

Nishida's originele filosofie integreerde zowel Zen als westerse filosofie en was ook daarmee bedoeld om oost en west nader tot elkaar te brengen.

Hij publiceerde o.m. 'Een Onderzoek naar het Goede' en 'De Logica van de Plaats van het Niets en de Religieuze Wereldbeschouwing'. De betekenis van zijn leven ligt vooral in de oprichting van de Kyoto School van Filosofie en de inspiratie die hij zijn studenten naliet door middel van zijn originele gedachtengoed.

Dat wandelen geen garantie biedt voor interessant of zinnig nadenken bewijst overigens de behoorlijk weerbarstige filosofie van Nishida.³⁵

8. DE VERRUKTE WANDELAAR **Jean-Jacques Rousseau (1712 – 1778)**

Jean-Jacques Rousseau schreef als 'eenzaam wandelaar' indrukwekkende en openhartige overpeinzingen.³⁶ De eenzame, 'verrukkelijke' wandelingen waaraan hij pas op zestigjarige leeftijd begint vond hij daarvoor in zijn '*kortstondige periodes van voorspoed saai en vervelend*'. Vroeger verstoorden '*vlagen van eigenliefde en het werelds tumult*' voor hem de vredigheid van de natuur. Pas nadat Rousseau radicaal afstand deed van zijn maatschappelijke ambities en '*heel hun troosteloos gevolg*' hervond hij de natuur in al haar bekoorlijkheid.

Hij scherpt de tegenstelling tussen de natuurlijke zelfontplooiing en de brute, verdorven samenleving behoorlijk aan.

'*De mens is vrij geboren, maar overal is hij in ketenen*' luidt de befaamde eerste zin van het '*Contract social*'. De mens is in wezen goed maar de corrupte samenleving verpest hem.

De humorloze Rousseau, profeet van de Franse revolutie, mag zonder twijfel als godfather van de uitgedropte hipsters, terug-naar-de-natuur-adepten etc. gezien worden. Nadat de trotse en geslaagde Voltaire Rousseaus '*Verhandeling over de oorsprong en de gronden van de ongelijkheid onder de mensen*' gelezen had, schreef hij hem in 1755 met meer dan een ironische knipoog over de terug-naar-de-natuur-ideologie:

*'Ik heb, mijnheer, uw nieuwe boek tegen het menselijke geslacht ontvangen (...) niemand heeft met meer geest ertoe gezet ons tot dieren te maken dan u; het lezen van het boek wekt in iemand de lust om op handen en voeten rond te lopen. Daar ik echter deze bezigheid al sedert zestig jaar niet meer verricht voel ik mij ongelukkigerwijze niet meer in staat haar weer op te nemen.'*³⁷

Voltaire toont zich in een gedicht geïmponeerd over de aardbeving die Lissabon op 1 november 1755 trof: *'Le mal est sur la terre'*. In zes seconden stortten op nota bene Allerheiligen 9.000 gebouwen in en verloren 30.000 mensen hun leven. Het geloof van de Verlichting – de mens is goed en de wetenschap zal alle zegenrijke raadsels van de redelijke en voorspelbare wereld gaan ontsluiten – werd door de boosaardige aardbeving op de kop gezet. De wereld, de andere mensen en het toeval, waar dat voorheen nog de goden waren, zullen altijd een hypothese blijven leggen op het menselijke geluk.

De hartstochtelijke Rousseau vindt daarentegen de reactie die Voltaire uit zijn evenwicht bracht nogal naïef omdat de mensen volgens hem zelf schuld aan hun ongeluk hebben. *'Indien wij niet in huizen woonden, maar onder de blote hemel, dan zouden de huizen niet op ons kunnen storten.'*

Rousseaus revolutionaire geest en pessimisme richt zich tegen de Rede, de wetenschappen en het voortgangsgeloof uit de Verlichting. Rousseau neemt meer noodgedwongen dan voorzien afscheid van de wereld. In zijn jeugd had hij al bepaald dat hij op zijn veertigste een streep zou zetten onder zijn pogingen te slagen in zijn veelsoortige ambities.

'De ongelukkige die men van de menselijke samenleving heeft afgesneden en die hier op aarde niets nuttigs en goeds meer kan doen voor anderen, noch voor zichzelf, kan in die toestand van menselijk geluk een schadeloosheid vinden die het lot en de mensen hem niet kunnen ontnemen.' Zonder spijt, nee, zelfs met genoegen bracht hij dit voornemen tot verzaking van de wereld metterdaad tot uitvoering. Hij bevrijdde zich zo van illusies en loze ijdelheden (*'geen degen, geen horloge, geen witte kousen en verguldsels'*).

Rousseau is, wel wat begrijpelijk, lichtelijk paranoia geworden en ziet een complot achter het verbieden en zelfs het verbranden van zijn boeken (w.o. *'Emile'*) en brieven. Zijn huis wordt door een menigte, die is opgehitst door een dominee, met stenen bekogeld en hij vlucht naar zijn geliefde Zwitserland (hij is geboren in Genève). Hier kan hij zijn geromantiseerde, lyrische liefde voor de natuur en het verlangen naar eenzaamheid om zijn ziel tot rust te brengen cultiveren.³⁸ Zijn terugtrekken in de natuur mag evenzeer gezien worden als een kritiek op en vervreemding van de heersende stadse cultuur.

In het bijzonder raakt hij verrukt over zijn wandelingen tijdens zijn korte verblijf op het eilandje Saint-Pierre in het meer van Bienne. Zijn dromerijen worden er slechts verstoord door het ruisen van de bergstromen en de roep van adelaars aan de ruige oevers van het kleine meer.

Met Goethe, Schiller en Byron mag Rousseau tot de romantische, eenzame wandelaars gerekend worden. Het is een bijna mystieke vereniging met de natuur, niet een gesprek van de eenzame mysticus met zijn god, maar een diepzinnig en gepassioneerd onderhoud van de eenzame wandelaar met de alom bezielde natuur. Zijn geluk was er volmaakt en volkomen, schrijft hij.

Men is zichzelf genoeg, in een toestand waarin de tijd geen betekenis meer heeft, het heden schijnbaar eeuwig is, tegelijk zonder herinneringen en zonder zorgen om de toekomst. De ziel komt tot rust zonder gevoelens van vrees of verlangen, verdriet of vreugde, ontbering of genot.

Let op, het is geen leegte want de ziel en het geluk zijn volledig. Hij ontsnapt aan de wereld, aan de ellende en verdriet. Zijn beleving en beschrijving van de natuur vertonen veel overeenkomsten met die van de oosterse mystici.

Waar hij in zijn jeugd wandelde om te denken, om te creëren ('het land is mijn schrijftafel'), wandelt hij aan het einde van zijn leven dus niet meer om succes na te jagen maar uitsluitend om diep in de bossen de natuurlijke mens (in zichzelf) terug te vinden, die mens die nog niet verpest is door opvoeding, kunsten en beschaving.

Met zijn terugtrekken in de natuur roept Rousseau overigens een wezenlijke vraag op, namelijk of je die natuur daarbij wel nodig hebt?

*'De mensen zoeken een plek om zich terug te trekken, op het platteland, aan zee, in de bergen (en gewoonlijk wil je dat zelf ook maar al te graag). Maar dan begrijp je absoluut niets van filosofie. Je kunt je toch, wanneer je maar wilt, terugtrekken in jezelf. Nergens kan een mens zich immers rustiger en meer ongestoord terugtrekken dan in zijn eigen ziel, vooral als hij in zijn binnenste zulke vaste overtuigingen heeft dat hij, zodra hij zich daarin verdiept, zich meteen volkomen gerust voelt.'*³⁹

(Marcus Aurelius)

Tijdens zijn overpeinzingen op één van zijn wandelingen verdedigt Rousseau zich ook tegen het verwijt dat hij zijn kinderen naar het vondelingentehuis gebracht heeft. (Hij is zelf vroeg wees geworden.) Na zijn drieëndertigste krijgt hij met het dienstmeisje Thérèse Levasseur in Parijs vijf kinderen. Na de publicatie van *'Emile ou De l'éducation'* – hij is dan vijftig – is het nota bene weer zijn vaste vijand Voltaire die in een anoniem pamflet (*'Le Sentiment des Citoyens'*) onthult hoe Rousseau zelf met zijn kinderen is omgegaan. Volgens de auteur van *'Emile'* dient een kind ver weggehouden te worden van de verderfelijke maatschappij en opgevoed te worden door te leren uit de eigen waarneming teneinde tot besef van goedheid en eerlijkheid te geraken.

Rousseau meent oprecht geen ontaard vader of kinderhater te zijn. Daar hij zelf niet tot een opvoeding in staat geweest zou zijn, argumenteert hij, probeert hij te vermijden dat hun moeder hen zou verwennen en dat haar familie 'monsters' van hen zou hebben gemaakt. *'Een lot dat nog duizend maal erger geweest zou zijn'*, beweert hij gekunsteld en zonder veel overtuiging.

Rousseau en Voltaire hadden behalve hun sterfjaar (1778) absoluut niets gemeen: de gevoelige natuurmens tegen de stadse patriciër. Het graf van Rousseau in Ermenonville (bij Parijs) is voorzien met een fraai monument onder de populieren. Het is gelegen, je kon het verwachten, op Poplars, een idyllisch, elyzees eilandje. Inmiddels liggen Rousseau en Voltaire in het Parijse Panthéon, nota bene naast elkaar!

9. DE MAANLICHTWANDELAARS

Caspar-David Friedrich (1774 – 1840) en Gustave Flaubert (1821 – 1880)

In de schemering rijden we langs de kustweg naar het noorden, naar San Francisco. We worden gepasseerd door een politiewagen die ons rustig aan de kant dirigeert. Zo hard reden we toch niet? De lampen hadden we al ontstoken. Wat is er aan de hand?

'Ik wilde even met iemand naar de prachtige zonsondergang kijken. Let op het gouden licht dat weerkaatst op de tientallen zeehonden', sprak de natuurminnende politieman.

We zwegen vol ontzag naast de agent, die na een minuutje aan zijn pet tikte en traag-voldaan weer instapte. De schoonheid van de natuur brengt ons soms in mystieke stemmingen, gevoelens van een brandend één voelen met de kosmos en zelfs met de onsterfelijkheid. Zelfbewustzijn kennen we allemaal, maar het verheven, vreugdevol en gouden bewustzijn van het Al, het heelal en het onderdeel daarvan zijn is toch zeldzaam. Maar hoe moeilijk valt het ons over dit bewustzijn te praten.

In Dresden (Staatliche Kunstsammlungen Gemäldegalerie) hangt een verstilld schilderij van de romanticus Caspar-David Friedrich waarop we op het eerste gezicht twee heren op de rug zien die in een oranje zonsondergang gedompeld zijn. Ze zijn overduidelijk met elkaar in gesprek. Volgens de titel blijkt echter dat ze niet de zon maar de maan aanschouwen. Friedrich schilderde nog twee schilderijen (die hangen in Berlijn en in St. Petersburg) met eveneens twee heren op de rug gezien aan het strand in het maanlicht en in de schemering. Friedrich was gewoon lange wandelingen te maken bij zonsondergang, maar ook hield hij van wandelingen in het maanlicht bij het gloren van de morgen.

*'Zondagavond om elf uur lag er over de rivier en de sneeuw zo'n maanlicht dat ik door een kietelend verlangen mij te verplaatsen werd overvallen. En ik heb twee-en-half uur gewandeld. Waarbij ik een eind weg fantaseerde en me voorstelde dat ik door Rusland of door Noorwegen reisde. Toen de vloed kwam en de ijsschotsen op de Seine en het bevroren water op de erven liet kraken, was het zonder enige gekheid schitterend. Toen heb ik aan u gedacht en heb ik u gemist.'*⁴⁰

(Dit schijft Gustave Flaubert aan George Sand, die hem terugschrijft: *'Niet de maan, maar de zon heb ik je aangeraden, we zijn geen uilen, verdorie'.)*

De boodschap: kennelijk willen wij onze schoonheidservaringen met een medemens kunnen delen; daarvan gaat tegelijkertijd de menselijke intimiteit uit waarnaar we hartstochtelijk en onophoudelijk op zoek zijn.

Dat delen van het ervaren van schoonheid wordt gemakkelijker indien er een universeel begrip van schoonheid zou bestaan. Veel van die grootste gemene deler is naar mijn mening niet authentiek. We hebben geléerd Van Gogh mooi te vinden. Waarom werd Bachs Mattheuspassion door Felix Mendelssohn Bartholdy aan de vergetelheid ontrukkt en dat geldt evenzeer voor de schilderijen van Friedrich die uit allerlei kelders en zolders moesten komen? Of anders: hoe kan zoiets prachtvols in de vergetelheid geraken als er universele, tijdloze schoonheid zou bestaan?

10. DE VARIATIEWANDELAAR Sören Kierkegaard (1813 – 1855)

'Verlies vooral niet je plezier in wandelen. Ik loop mezelf elke dag tot een staat van welbevinden, weg van elke ziekte; ik ben al lopend tot mijn beste gedachten gekomen en ik ken geen gedachte zo bedrukkend of men kan er wel van weglopen (...) maar hoe meer men stilzit, hoe sneller men zich ziek gaat voelen. (...) Dus als men gewoon blijft lopen, komt alles vanzelf in orde.'

Dat lijkt sterk op het Latijnse *'solvitur ambulando'*: het wordt door wandelen opgelost, zoals ook Augustinus placht te spreken.

Robert Macfarlane mijmert dat Kierkegaard *'speculated that the mind might function optimally at the pedestrian pace of three miles (sic) per hour and... going out for a wander and finding himself 'so overwhelmed with ideas' that he 'could scarcely walk.'*⁴¹

Kierkegaard werd door zijn stadsgenoten 'de Socrates van Kopenhagen' genoemd, omdat hij, zoals Socrates, elke dag de straat opging om praatjes te maken, liefst met oude vrouwtjes en gekken. Kierkegaard noemde deze urenlange wandelingen door de binnenstad zijn dagelijks 'mensenbad'. In zijn schoenen legde hij zooltjes van kurk, waardoor de filosoof zacht verend en volgens zijn biograaf Joakim Garff zelfs 'geluidloos' door de straten van Kopenhagen bewoog. En dat deed hij heel vaak, zo blijkt uit de kasboeken van Kierkegaards schoenmakerr Solverborg. De ijverige biograaf diepte daaruit bijvoorbeeld op dat de filosoof in oktober 1847 zijn schoenen in één maand tijd vijf keer van nieuwe zolen liet voorzien.

In *'Wanderlust'* beschrijft Rebecca Solnit het wandelen van Kierkegaard als: *'a way to bask in the faint human warmth of brief encounters, acquaintances' greetings, and overheard conversations. A lone walker is both present and detached from the world around, more than an audience but less than a participant. Walking assuages or legitimizes this alienation: one is mildly disconnected because one is walking, not because one is incapable of connecting.'*⁴²

Sören Kierkegaard noemde variëren zijn grootste verstrooiing. Soms doet hij alsof Kopenhagen een grote stad en dan weer alsof het een kleine stad is. Zijn fantasie kende weinig grenzen. Kierkegaard gebruikt twee hoofdvarianten, waarbij Kopenhagen voor hem *'één groot festijn'* wordt.

Bij zijn dagelijkse rondwandelingen ziet hij zichzelf als een gastheer die met de vele genode gasten praat. Als er een elegant huurrijtuig met vier paarden voorbijrijdt, wendt hij voor alsof hij de gastheer is en doet hij alsof hij degene is die hen dat schitterende rijtuig geleend heeft.

De andere dag beeldt hij zich in dat een belangrijk man een feest geeft waarop hij één van de gasten is. Al naar gelang de dagen kleedt hij zich en groet hij verschillend. Zijn varianten veroorzaakten duidelijk verschil in gedrag.

Kierkegaard is zich ervan bewust dat anderen opgemerkt hebben *'dat mijn wezen ietwat verschillend kan zijn, maar ze zullen er wel nooit gedroomd hebben dat dit de oorzaak is'*.⁴³

Kierkegaard wijst ons op gedrag dat denk ik te weinig opgemerkt wordt: vele mensen spelen bewust binnen een rol verschillende variaties om zich te ontworstelen aan de stramme verveling. En wij, de gesprekspartners en toeschouwers, maar denken dat de verschillen die wij wel opmerken bijvoorbeeld met wisselende stemmingen te maken zouden hebben.

11. DE AANBEDEN WANDELAAR **Leo Tolstoi (1828 – 1910)**

Lou Salomé kan je moeilijk eenzaam, althans zeker niet alleen noemen. Behalve aanbeden, en vervolgens de grond ingetrapt, door Friedrich Nietzsche werd zij door veel beroemde heren aanbeden. Lou Salomé was de dochter van een Duits-Baltische generaal en werd in 1861 geboren in St. Peterburg. In Rome leerde zij Nietzsche kennen. Verder waren er in haar leven: Strindberg (Berlijn), Wedekind (Parijs) en Schnitzler (Wenen). Op vijftigjarige leeftijd ontmoet zij Sigmund Freud. Zij gaat bij hem in de leer als psychotherapeute.⁴⁴ Martin van Amerongen noemt haar, schrijvend over het sterfbed van Heinrich Heine, een *'hysterische cultgroupie'*. Maar al met al is zij ten minste iemand die iets in haar leven heeft gedaan! Toen zij zesendertig was ontmoette zij de toen eenentwintigjarige Rainer Maria Rilke. Zijn *'Das Stundenbuch'* uit 1905 heeft hij aan Lou Salomé opgedragen.

Rainer Rilke schrijft Lou over zijn moeder: *'Mijn moeder kwam naar Rome en is hier nog steeds. Ik zie haar maar zelden, maar zoals je weet betekent elke ontmoeting met haar een soort terugval voor mij. Als ik deze hulpeloze, onwerkelijke, ontwortelde vrouw, die niet ouder schijnt te worden, moet zien, dan voel ik hoe ik als kind al aan haar probeerde te ontkomen en dan ben ik diep in mijn hart bang dat ik, hoewel ik jarenlang mijn eigen weg ben gegaan, nog altijd niet ver genoeg van haar af sta, dat mijn innerlijke bewegingen op een of andere manier nog steeds de wederhelpt van haar verdorde gebaren en verbrokkelde herinneringen zijn. Dan gruw ik van haar verstrooide vroomheid, haar eigenzinnige geloof, van al dat misvormde en verminkte, waaraan ze zo gehecht is, terwijl ze zelf leeg is als een kledingstuk, spookachtig en afschrikwekkend. En dat ik toch haar kind ben; dat in deze loze, verpletste muur een of andere nauwelijks te onderscheiden, met het behangsel van de muur beklede deur mijn ingang naar de wereld is geweest, (aangenomen dat zo'n deur inderdaad tot de wereld toegang geven kan ...)!' ^{45 46} (Brief 15 april 1904 uit Rome)*

Rainer Rilke vindt dat hij *'prenataal gedestineerd'* is; zijn woede over zijn tegenslagen richtte zich op zijn moeder. Lou Salomé denkt dat hij het niet persoonlijk bedoelde. Door de overdrijving wil hij haar bezwering van zich afschudden. Zij vond zijn moeder weliswaar rijkelijk sentimenteel maar bij een ontmoeting, anders dan haar verwachting, niet bij de eerste aanblik afschuwelijk. In de analyse van Lou Salomé meent zij dat hij zich als een karikatuur in zijn moeder spiegelt. *'De eeuwige moederschoot van het Niets'*.

Samen reizen zij onder meer twee maal naar Rusland en ontmoeten daar Leo Tolstoi. Rainer Rilke en Lou Salomé maken een wandeling met Leo Tolstoi. De natuurliefhebber Tolstoi vraagt aan Rilke waar hij zich mee bezighoudt. Deze antwoordt argeloos *'met poëzie'*, waarna een woede-uitbarsting gericht tegen alle poëzie op hem neerklettert.

Ze wandelen door de vroeg zomerse weiden vol met hoogopgeschoten en diepgekleurde bloemen, *'zoals je ze bijna nergens anders op Russische aarde aantreft'*. Leo Tolstoi plukt plotseling een grote vergeet-mij-niet, *'ongeveer zoals men naar een vlinder grijpt'*, drukt deze aan het gezicht en laat ze nonchalant uit de hand vallen. Het is alsof Tolstoi daarmee een schijnbeweging maakt om zijn gevoel van trots te verbergen voor het eerbetoon dat een pelgrim, die *'vaak van*

verre komen om hun kerken en heiligdommen te zien' hem op dat moment bracht, waardoor het gezelschap afgeleid wordt. Een oude grijze pelgrim werd maar niet moe de andere grijsaard (Tolstoi) te vereren met nieuwe groeten, buigingen en een eindeloze stroom woorden die klonken als *'dat ik u nog heb mogen zien!'*

Lou Salomé gebruikte later dezelfde woorden om van de alom bewonderde Tolstoi afscheid te nemen.⁴⁷

Rainer Rilke geeft nu net het verkeerde voorbeeld in de beschreven ontmoeting met zijn moeder. Personen op leeftijd verdienen en verdienen steeds weer: *'dat ik u nog heb mogen zien.'* Maar dan graag zonder ontvangende schijnbewegingen, want ze mogen er niet te vast op rekenen.

12. DE DENKENDE WANDELAAR **Friedrich Nietzsche (1844 – 1900)**

'So wenig als möglich sitzen; kein Gedanken Glauben schenken, der nicht im Freien geboren ist und bei freier Bewegung – in dem nicht aus die Muskeln ein Fest feiern. Alle Vorurteile kommen aus der Eingeweiden. Das Sitzfleisch – ich sagte es schon einmal – die eigentliche Sünde wider den heiligen Geist. Nur die ergangen Gedanken haben wert.' *'Die Zeit ist vorbei, wo die Kirche das Monopol des Nachdenkens besass, wo die vita contempliva immer zuerst vita religiosa sein musste (...)* *Wir wollen uns in Stein und Planze übersetzt haben, wir wollen in uns spazieren gehen, wenn wir in diesen Hallen und Gärten wandeln.'*⁴⁸

Friedrich Nietzsche herhaalt hier wat Michel de Montaigne eeuwen daarvoor al in zijn *'Essais'* beweerde: *'Mijn gedachten slapen in wanneer ik zit. Mijn geest vordert niet, als ik mijn benen niet in beweging zet. Al diegenen die studeren zonder leerboek vergaat het aldus.'*

(Gustave Flaubert vond daarentegen dat denken en schrijven pas goed verloopt als men zit: *'On ne peut penser et écrire qu'assis.'*)

Nietzsche was een goede wandelaar en bepaald met duurvermogen. Wandelen vormde voor hem een essentieel onderdeel, een begeleiding bij het nadenken en het schrijven. Lange tijd was hij hoogleraar in de Griekse filologie, zoals aan de universiteit van Basel. (Filologie is de studie van dode talen via de geschriften en de cultuurgeschiedenis.)

Zijn migraine-aanvallen en mislukte huwelijksaanzoeken maken dat hij de eenzaamheid opzoekt en lange voettochten gaat maken. Aanvankelijk nog langs meren en door de bossen, later zoekt hij het hogerop in de bergen. Als zijn slechte gezondheid hem dwingt tot ontslag (1879) leeft hij van geringe pensioentjes. Hij vindt zijn liefste plek in Sils-Maria in de Oberengadin.

In 1887 schreef Nietzsche het gedicht 'Sils-Maria':
*'Hier zat ik, wachtend, wachtend, - maar op niks,
Vorbij goed en kwaad, nu eens het licht
Genietend, dan de schaduw, spel en ijdelheid,
Alles zee, en middag, onbestemde tijd.
En opeens, vriendin! werd één tot twee -
- En Zarathoestra kwam, en nam mij mee ...'*

In *'Also sprach Zarathustra'* vinden we een grondbeginsel uit Nietzsches filosofie: de eeuwige wederkeer, de basis van het boek. Op een van zijn wandelingen door de bossen rond het bergmeer Silvaplana, bij Sils-Maria, zou hij door dit idee zijn geïnspireerd toen hij aan een rotsblok in de vorm van een piramide voorbijkwam. In de zomer wandelt hij wel acht uur per dag. In de winter is hij in Genua of Nice. Tot 1889 schijft hij op zijn pleisterplaatsen z'n belangrijkste werken. Het wandelen blijkt voorwaardelijk voor zijn scheppende geest. Zijn werk ademt de lichtheid van het buitenleven, ruikt niet naar de muffheid van de boeken verslindende kamergeleerde en draagt niet de zwaarte van het stapelen van gedachten en redeneringen van anderen.⁴⁹

Friedrich Nietzsche omschrijft het beschouwende leven treffend als het maken van 'een wandeling met ideeën en vrienden'. *'Wij denken te snel (...), zelfs onder het lopen. (...) Vroeger kon je aan iemand zien, dat hij nu eens wilde denken, waarschijnlijk was het een uitzondering!, dat hij nu onverwijld wijzer wenste te worden en zich op een gedachte voorbereidde: hij trok daarbij een gezicht als voor een gebed en hield de pas in; sterker nog, hij stond uren stil op straat, als de gedachte eenmaal 'kwam' op een of twee benen.'*⁵⁰

Opvallend is het teruglopen van de vermogens van ouderen. Als zij wandelen, moeten ze vaak stil gaan staan om iets te vertellen. Denken en wandelen gaat ineens en onherstelbaar niet meer samen. Je ideeën zeggen hun vriendschap op. Wacht met contemplatie niet tot je te oud bent. Sta eerder stil bij je invallen.

13. DE BEZETEN WANDELAAR **koning Ludwig II (1845 – 1886)**

De *'Lohengrin'* galmt weer eens door ons huis. De schizoïde droomkoning Ludwig II van Beieren was een groot bewonderaar van Richard Wagner en vooral van zijn *'Lohengrin'*. Na zijn dood vond men het kostuum van de graalridder Lohengrin waarin de koning zich placht te verkleden.

'Geloof je echt dat het mogelijk is dat de componist van Lohengrin vijanden heeft? Dat is ondenkbaar! Wie kan onbewogen blijven bij dit magische sprookje, door die hemelse muziek?', vroeg Ludwig.⁵¹

Na het horen van de *'Lohengrin'* ontbood de nog maar zestienjarige Ludwig Richard Wagner voor een huisopvoering.

(Ludwig werd geboren in hetzelfde jaar dat ook deze opera ontstond.)

Wagner werd na de ontmoeting door de verrukte koning van zijn schulden afgeholpen. Hij kreeg een ruim bedrag, genoeg voor enige jaren, en de koning fourneerde daarnaast geld voor het Festspielhaus en de bijbehorende Festspiele van Bayreuth.

Ludwig schreef aan Richard Wagner: *'Als wij tweeën allang dood zijn, zal ons werk nog steeds een lichtend voorbeeld zijn voor het nageslacht'*.

Zonder de steun van de koning zou de berooide Wagner geeneens toegekomen zijn aan zijn *'Ring des Nibelungen'*, *'Parsifal'* of *'Tristan und Isolde'*.

De kunstminnende koning regeerde van 1864 - 1886 en moest na de oorlog van Beieren en Oostenrijk tegen Pruisen noodgedwongen die kant kiezen.

Zijn kasteel Herrenchiemsee is een imitatie van Versailles, zoals hij zichzelf ook vaak een zonnekoning voelde. In het kasteel hangen honderd portretten van de zonnekoning Lodewijk de XIV. In dit kasteel, in de spiegelzaal die verlicht wordt met drieduizend waskaarsen, is Ludwig gewoon urenlang te wandelen. Hij wandelt eenzaam aan een stuk heen en weer tot hij totaal bezwijmt van uitputting.

Zijn kasteel Neuschwanstein is een naar kitsch neigend kasteel met overdadige rococo en barok en met veel torens dat als voorbeeld voor het Disney-kasteel van Doornroosje diende. Wie kent het niet van de kleurpotlodozen? Het kasteel van ivoor zo wit, met zijn romantische silhouet, bijna speelgoed, prachtig gelegen op de beboste hellingen boven de ruisende Pöllat. Het kasteel vormt tegelijk de excentrieke materialisatie van Wagners *'Lohengrin'*, *'Tannhäuser'* en *'Parsifal'* samen. Gigantische muurschilderingen vertellen het verhaal van Parsifal en van de graallegende. (Arthur Rubinstein zei dat Richard Wagner de christelijke Christus te joods vond en in de figuur van Parsifal zijn geheel eigen Christus schiep.) Het kasteel, de bouw startte in 1869, kent een binnenplein gebaseerd op het Antwerpse slot uit de tweede acte van de *'Lohengrin'*. Lohengrin is de zoon van Parsifal, de koning van de heilige graal. De opera werd 1848 door Wagner voltooid. Bij de opvoering op Neuschwanstein trok een fraai verlichte namaakzwaan de boot met Lohengrin, met daarin prins Paul von Thurn und Taxis als de ridder, over de Alpsee. Ook liet de koning zich in hoogsteigen persoon in een schelpenboot, geflankeerd door twee zwanen, door de kunstmatige grot roeien die een imitatie was van de blauwe grot van Capri en van de grot uit *'Tannhäuser'*.⁵²

De bewondering en dankbaarheid van Wagner voor zijn weldoener de koning klinkt sentimenteel en op het kruiperige af en laat een homo-erotische echo achter.

'U kunt mij geloven of niet: het ideaal is bereikt. Niets is denkbaar dat mooier en volmaakter is! Een jonge koning, van groot intellect, vol diepte en ongelooflijke innigheid, die ten overstaan van zijn omgeving mij als zijn enige en ware leidsman erkent!' schrijft Wagner aan de beroemde tenor Ludwig Schnorr. Als hij een portret van de koning ontvangt schrijft Richard Wagner hem: *'Mijn hoogste heer en eeuwige vriend! (...) Dit portret, mijn koning, heeft mij onuitsprekelijk geroerd en ik kan het nog steeds niet aanschouwen zonder tegelijkertijd in de hoogst geheimzinnige afgrond van het menselijk lot te blikken. Hier is de koninklijkste koning, schoner was nimmer een koning, en deze moet nu lijden, zonder iets daarvan aan de openbaarheid prijs te geven! Nochtans hebt Gij nog eenmaal, met al die bekoring van jeugd en schoonheid van weleer tot mij geglimlacht!'*

De koning aanbad Wagner: *'Niets anders dan u bewonderen kan ik, dan de macht loven die u op mijn weg bracht. (...) Een aards wezen kan een hemels wezen niet op gepaste wijze belonen.'*

In 1864 noemde Richard Wagner de eerste ontmoeting met de koning *'één grote liefdesscene.'*⁵³ Ludwig was homoseksueel en op drankgelagen moesten knappe soldaten naakt voor hem dansen. Maar de wederzijdse liefde met veel oudere Wagner is er uitsluitend een van grote bewondering geweest, hoewel de anders-luidende geruchten niettemin feilloos hun werk deden.

In maart 1868 schreef de koning aan Wagner: *'O mijn vriend, hoe rooskleurig leek mij vroeger de wereld, hoe edel de mensen; ik heb sindsdien zulke onuitsprekelijk bittere ervaringen gehad. (...) alleen in mijzelf en vooral in onze idealen kon ik troost en verheffing vinden.'*⁵⁴

In 1886 wordt Ludwig op Neuschwanstein gearresteerd. Zijn groeiende waanzin is de staatszaken teveel gaan bedreigen. Ludwig hield van dieren, vooral van zwanen en pauwen. De pauwen die overal in zijn kasteeltuinen te vinden waren leken wel model te staan voor de schuchtere, maar tegelijk trotse koning. In het rapport van de psychiater Von Gudden, die de koning nog nooit persoonlijk onderzocht, staan vele vreemde voorvallen en gewoontes, die vooral uit de mond van bedienden en getuigen opgetekend zijn. De toneelmeester Brand had opdracht gekregen om een vliegmachine in de vorm van een pauw te bouwen waarmee de koning over de Alpsee zou kunnen vliegen. Na het lezen van een boek over Chinese hofgewoontes kregen de lakeien de opdracht slechts kruipend, met het hoofd op de grond (koto), de koning te naderen. De bedienden werden door de opvliegende koning vaak geschopt en geslagen en zij moesten met hem communiceren via afgesproken krasgeluiden over de afgesloten deuren. De koning had bij Berg een 'heilige' boom voor welke hij bij het passeren diep boog en er was een pilaar op het slot Linderhof die hij gewoon was innig te omarmen bij elk bezoek. Vaak maakte hij dansende en springende bewegingen terwijl hij aan zijn haar of baard trok. Kenmerkend was zijn stampende gang met zijn grote gestalte.

Er was kortom genoeg stof om de eigenaardige koning ook zonder staatsgreep weg te werken. Omdat anderen hem als geestelijk gezond zagen en hij zeer belezen was, is er mogelijk toch wel sprake geweest van een doordachte samenzwering.

De koning wordt na zijn arrestatie met een list opgeborgen in het kasteel Berg. Als hij naar blijkt op zijn laatste wandeling met slechts zijn psychiater Von Gudden en zonder de gebruikelijke bewakers weet buiten te komen moet de 1.91 meter lange Ludwig kans gezien hebben om zijn kwelgeest die hem krankzinnig verklaard had te vermoorden. Daarna heeft mogelijk zijn hart het in het koude water van het aan de kanten ondiepe Stanberger meer begeven. Na een zoektocht worden hun beide lichamen 's avonds in het meer gevonden. *'Verdrinken... verzinken - onbewust - hoogste lust'* klinken de slotwoorden van Wagners *'Isoldes Liebestod'*. Als de koning begraven wordt bliksemt en dondert het Wagneriaans. De koning had ooit uitgesproken: *'Ik wil voor eeuwig een raadsel blijven, voor mezelf en voor anderen'*. En op koninklijke wijze voorzag hij in het mysterieuze succes van deze wens.

14. DE HOEKIGE WANDELAAR **Natsume Soseki (1867 – 1916)**

Natsume Soseki is een belangrijke, zo niet de belangrijkste, romancier van Japan. *'Een artiest is iemand die leeft in een driehoek, die overblijft als de hoek van datgene wat we met gezond verstand aanduiden uit onze vierkante wereld verdwenen is.'* Door het gebrek aan gezond verstand durft de artiest te handelen waar de gewone mens terugdeinst. Nog niemand had de schoonheid van een stoommachine gezien totdat William Turner dat op zijn linnen zette.⁵⁵

Het gezonde verstand is een kwade genius die avonturen de grond inboort. De meesterlijke analyse van Giovanni Papini van een personage in *'Don Quichotte'*, Sansón Carrasco, helpt ons dit te begrijpen.⁵⁶

Carrasco krijgt van Cervantes een kleine maar belangrijke rol. Hij is niet zo verlicht als Don Quichotte en niet zo ongeletterd als Sancho Panza. Carrasco is een bepaald type mens: weliswaar niet ongevoelig, maar vooral middelmatig. Een mens die wijsheid, vaak alledaagse wijsheden, maar ten halve bezit. Hij bezit niet het geloof van de simpele en ook niet dat van de heilige; hem resteert niet meer dan het geloof in het gezonde verstand. Daarom tracht hij tot elke prijs de bizarre waanzin van de artiest Don Quichotte te ontmaskeren en daardoor de baas te worden.

'En om de zalige dwaasheid van Don Quichotte terug te brengen tot ontgoocheling, de melancholie van het gezond verstand, neemt hij zijn toevlucht tot alles wat hem dienstig lijkt: hij verkleedt zich als dolende ridder, overwint in een gevecht van man tegen man de ridderlijke dwaas, en dwingt hem te beloven nooit meer een lans of degen ter hand te nemen. Aldus keert Don Quichotte naar zijn oude huis terug, bedroefd en ontmoedigd, waar hij verteerd van opstandigheid en zelfbeklag, en op de drempel van de dood zich domweg bekeert tot de mediocre 'wijsheid' van alledag, tot grote voldoening van zijn nicht, de pastoor, de barbier en de valse Baccalaureus Sansón Carrasco, voor eeuwig het symbool van de kleine burgerlijkheid, halfontwikkeld, en vijandig tegenover alles wat gedurfd is, hij is de werkelijke antithese en de ware moordenaar van lichaam en ziel van de onsterfelijke Don Quichotte. Hij en niet Sancho is de verpersoonlijking van alles wat de dappere en onfortuinlijke zoeker naar avonturen tegenwerkt en tegenspreekt. En alle dwazen, idealisten, helden en martelaren ter wereld, behoren met de naam van Sansón Carrasco allen te verwensen die het traliewerk van het verstand oprichten tegen het wegwieken van de droom en het genie.'

Openingen ontstaan door mensen die voor zichzelf besloten hebben geen genoegen te nemen met de werkelijkheid simpel zoals die zich aan ons opdringt.

Zij weigeren de platgetreden paden van de traditie te bewandelen. Een artiest is een held – zoals Don Quichotte – die zichzelf met zijn dromen steeds losscheurt van dat gedeelte van zijn persoon dat lijdt aan gewoontes, dat door de materie gevangen gehouden wordt.

De mens die erin slaagt het gesjirp van krekels tot diep in het graniet te laten doordringen. Voor Natsume Soseki was de natuur zijn vaste droom. De natuur is voor hem uitdrukking van wezenlijke schoonheid. De natuur die hij zo uitvoerig en verliefd beschrijft in zijn roman *'Kusamakura'* (*'het kussen van gras'*) dat in de Japanse dichtkunst voor het cliché voor het maken van een reis staat.

*'Gras is mijn kussen-
maakt de regen ook de hond nat
die jankt in de nacht?'*

(Bashô)

Tijdens zijn wandelingen is Soseki als een schilder, die zijn beelden gedetailleerd in kleuren, vormen en textuur weet te vertalen. In de Europese beschrijvingen van de natuur, waar het om een arcadische, paradijselijke beleving gaat, komen we steeds dezelfde beelden tegen: schaduw biedende bomen, weiden, bloeiende bloemen, gezang van vogels, een zuchtje wind, en een bron of beek.⁵⁷

Dat loopt van Horatius die *'de rustige gelukzaligheid'* van zijn landgoed bij Tivoli prijst tot Schiller met zijn schilderachtige wandeling door de bloeiende velden langs de Au, zoals beschreven in zijn lyrische prozagedicht *'Der Spaziergang'*.

Als de hoofdpersoon van Soseki de berg opklimt overvalt hem de gedachte dat de wereld maar een weinig aantrekkelijke plaats om te leven is. Die wereld is noch door een god of een duivel geschapen maar door de gewone mensen om je heen. Eraan ontsnappen kan je nooit. Als je denkt rustig voort te peddelen in de rivier van emoties dan wordt je ineens meegesleurd in de onstuimige stroming.

Als je je wensen de vrije loop laat dan raak je uiteindelijk ingesloten. En zou je alles daarentegen rationeel aanpakken dan ontwikkel je daardoor een stroeve persoonlijkheid.

Maar voor de artiest is dat alles een zegen: hoe onplezieriger het wordt hoe meer kans er is dat er een gedicht, een muziekstuk of een schilderij ontstaat.

Hij ontdekt langzaam dat licht en donker alleen maar de tegengestelden van hetzelfde ding zijn. Van menselijke relaties en emoties neemt de hoofdpersoon grote afstand, niet omdat hij zich superieur acht maar om ze beter te kunnen zien. Hij trekt de conclusie dat een '*dichterlijk raam voor de geest*' ontstaat als je gevoelens voor je durft te zetten en vervolgens een stap terug doet om jezelf de ruimte te geven zoals een toeschouwer die nodig heeft. Een dichter behoort zijn gevoelens eerlijk en kalm te onderzoeken gelijk het verrichten van een post mortem op zijn eigen lichaam.

Van een Japanner hoeft het ons niet te verbazen dat hij daarvoor de haiku aanprijst en een bewonderaar van Bashô blijkt te zijn. Waar Heinrich Heine zijn '*Die Harzreise*' gebruikte als vehikel om zijn ideeën over het leven vorm te geven gebruikt Soseki zijn wandelingen en reizen voor zijn filosofische schetsen en bespiegelingen.

De natuur is immers alleen maar ogenschijnlijk belangeloos. De natuur wordt al vanaf de antieke wereld door de mens bewust gebruikt om meer inzicht te krijgen in zijn hoogstpersoonlijke, eigen natuur en in zijn levensloop. De natuur 'leent' zich daarvoor al generaties met alle gratie. Dat geeft ook een nieuwe betekenis aan de opvatting dat de mens de rentmeester van de natuur is.

15. DE ONDEKKENDE WANDELAAR **Albert Einstein (1879 – 1955)**

Ik waai uit, wandelend langs de kade van de Limmat op weg van mijn hotel naar het congres in het Polytechnicum, net zoals de gereserveerde burgers van Zürich uitwaaien na het keurige bierstraatfeest van de afgelopen avond. Op dezelfde kade wandelde Albert Einstein met zijn geliefde Mileva Maric, de Hongaarse medestudente, langs het meer en langs de Limmat om vervolgens samen sloten koffie te gaan drinken. Hij is de meest beroemde en luie student van het Polytechnicum in 1899. Op zijn lijst prijkt een vette 1 voor het natuurkundig practicum.⁵⁸

In 1905 maakt Einstein een wandeling met zijn vriend Michele Besso. Honderduit praat hij over zijn problemen met de lichtsnelheid, de beweging en de tijd. Midden in een zin blijft hij plotseling staan. Hij vindt ter plekke de oplossing waaruit zijn 'speciale relativiteitstheorie' ontstaat, waarover hij in datzelfde jaar zal publiceren. Hij bedankt in zijn boek zijn vriend, zijn wandelgenoot, maar niet zijn vrouw Mileva.

Alberts moeder zag niets in Mileva. Zij wierp zich op het bed en riep dat zij zou sterven als Albert verder met Mileva zou verkeren. Het paar bracht een korte romantische vakantie in Como door en waar moeder bang voor was gebeurde:

Mileva raakte zwanger. In het preutse Zwitserland werd dit bepaald niet op prijs gesteld en Albert koos ervoor haar en daarmee zijn positie bedreigende geheim – hij had inmiddels een baantje in Schaffhausen – verborgen te houden. De slimme Mileva moest haar studie noodgedwongen afbreken. Albert Einstein vond overigens vrouwen hersenloze wezens, die beter kinderen dan ideeën konden genereren. Hun dochter Lisa werd in Mileva's ouderlijk huis in Hongarije geboren. De schande en het kind stonden Einstein een loopbaan in de weg en zonder dat hij haar ooit gezien heeft werd Lisa ter adoptie aangeboden. De ziekelijke Lisa raakte uit het oog verloren.

Albert Einstein had inmiddels een baan bij het Patentamt in Bern gevonden en hij trouwde Mileva in januari 1903. Een jaar later werd hun eerste van twee zonen, Hans Albert, geboren. Mileva vereenzaamde door de jaren steeds meer en zij verliet haar man.

'Het huwelijk kan slechts door een varken zonder fantasie zijn uitgevonden', vond Einstein. Hij zag het als een wonderlijke en al even vruchteloze poging om van iets tijdelijks iets definitiefs te maken.

De regels die hij aan Mileva stelde waren dan ook niet mis:

'A. Je zult er voor zorgen dat

- mijn kleding in orde wordt gehouden,
- ik drie maaltijden in mijn kamer geserveerd krijg,
- mijn slaap- en werkkamer altijd opgeruimd zijn, en mijn schrijftafel door niemand behalve mijzelf wordt beroerd.

B. We hebben geen persoonlijke contacten behalve die welke nodig zijn voor het sociale verkeer.

Je verlangt zeker niet:

- dat ik bij je thuiszit,
- dat ik met je uitga of reis.

C. Je belooft vooral op de volgende punten te letten:

- je zult geen enkele aardigheid van mij verwachten of mij dit verwijten,
- je antwoordt direct wanneer ik je aanspreek,
- je verlaat wanneer ik daarom vraag mijn slaap- of werkkamer zonder protest,
- je belooft me niet te kleineren tegenover de kinderen.'

Voor sommige mensen zou het werkelijk desastreus zijn als zij ooit gelukkig zouden worden. Ongeluk vormt immers hun meest eigenlijke, bij hen passende en veelal zelfgekozen staat. Immers, juist door zijn fundamentele ongeluk, door zijn ingebouwde imperfecte toestand beweegt de mens. Hierin vindt de mens zijn 'beweegredenen'.

De verreweg beste staat van ongeluk is het huwelijk. Voor lafaards bestaat er nauwelijks een ander avontuur dan te trouwen. Niks spel, maar een echt, levensbedreigend avontuur.

Zij die buiten zijn proberen wanhopig de kooi van het huwelijk binnen te komen en zij die binnen zijn willen er weer uit, verbaast Michel de Montaigne zich.

Maar soms blijft een vluchteling twijfelend in de opening van de kooi staan, want vertrekt hij dan kan hij nooit meer terug, hoe aanlokkelijk de vrijheid ook schijnt. Misschien dat Einstein het met zijn regels nog niet zo slecht aanpakte?

16. DE VLUCHTENDE WANDELAAR **Franz Kafka, (1883 – 1924)**

'Omdat ik als voetganger de inspanningen van de bergwegen vrees, liet ik de weg steeds vlakker lopen en in de verte eindelijk in de dal verdwijnen. De stenen verdwenen op mijn wil en de wind ging liggen.'

De hoofdpersoon mag zijn eigen natuur inrichten. Omdat hij van pijnbossen houdt loopt hij door een woud van pijnbomen. En daar hij graag zwijgend naar de sterren kijkt ontsteekt hij vele sterren aan de hemel. Een hoge berg die door een stroom van hem zal worden gescheiden wordt opgeworpen.

Hij is zo verrukt over zijn ontwerp van de natuur dat hij vergeet om de maan, die boos door de opgelopen vertraging al achter de berg te wachten ligt, op te laten gaan. In het bos valt hij in een droomloze slaap. Wanneer hij door de zon wordt gewekt vervolgt hij zijn tocht. Maar als hij valt blijft hij met zijn gezicht plat in het gras liggen, bang als hij is voor alle aardse zaken die hij niet kan verdragen. *'Ich war überzeugt, dass jede Bewegung und jeder Gedanke erzwungen seien, dass man sich daher vor ihnen hüten sollte.'*

Hij bedekt zijn oren tegen het zuchten, snikken en wenen, dat hem achtervolgt. Hij gelooft hartgrondig dat hij hier, met de mooie uitzichten op een stroom in het dal, weiden en groene heuvels wél gelukkig kan worden. Waarom? Omdat daar niet zoveel moed voor nodig is. Net als ergens anders wordt men er wel gekweld, maar in de natuur je hoeft je nauwelijks in te spannen. In de natuur is het immers niet nodig veel passen te zetten en woorden te verzinnen. Maar dan steekt plotseling de wind op, lelijke wolken komen achter de berg te voorschijn en het water van de rivier wordt wild. Hij stond op, want dit was het signaal om de natuur te verlaten en zijn oude leven weer op te nemen.⁵⁹

Net als Franz Kafka vlucht Francesco Petrarca de natuur in.

*'Alleen en peinzend en met trage tred
zoek ik mijn weg door eenzame gebieden,
terwijl ik mijn ogen scherp laat spieden
naar plaatsen waar geen mens zijn schreden zet.'*⁶⁰

(Eerste regels van het sonnet *'Solo e pensoso i piú deseri campi'*.)

In zijn sonnetten zoekt Petrarca plaatsen waar de menselijke voetstap nog niet is doorgedrongen, opdat de pijl van Amor hem nooit meer treffen kan. De treurige bomen dragen er hun zwaarmoedigheid op hem over. De teneergeslagen beek stort zich in het dal. Petrarca wil zich in de schaduw van een bos terugtrekken en wijs worden, wijs worden in een eenzame streek.

Wat hebben Kafka en Petrarca gemeen? Zij zoeken een verre plek waar de liefde hen niet meer kan treffen. Zoals de pijl van Zeno zal de pijl van Amor hen niet meer kunnen bereiken, denken ze. Maar diep in hun hart weten zij: net als aan de tijd valt aan de liefde op geen enkele plek ter wereld te ontsnappen.

17. DE ZWIJGENDE WANDELAAR **Fernando Pessoa (1888 – 1935)**

Vanuit Parijs schrijft Heinrich von Kleist aan Karoline von Schlieben in 1801 een brief. Juist in hoofdsteden zijn mensen onecht, noteert hij zijn trieste vondst. *'lauter Menschen, die man vergisst, wenn sie um die Ecke sind. (...) ehe man sich eine Erscheinung gefasst hat, ist sie von zehn andern verdrängt.'*⁶¹

De mensen in de grote stad zijn voor Heinrich von Kleist te gewiekst om open te zijn. Het zijn toneelspelers die elkaar bedriegen, die maar doen alsof ze dat niet in de gaten hebben en elkaar vervolgens hoffelijk groeten.

Fernando Pessoa kan in een andere hoofdstad, zijn woonplaats Lissabon, op de gezichten van de voorbijgangers niet hun werkelijke uitdrukking zien. Hij ziet daarop hun blik waarmee ze hem aankijken *'zo zij weet hadden van mijn leven en hoe ik ben, zo ik open en bloot in mijn gebaren en op mijn gelaat de belachelijke, schuchtere abnormaliteit van mijn ziel zou dragen'*.

Zijn schuchterheid maakt dat hij bijvoorbeeld geen bananen op straat durft te kopen. Hij weet dat het leven niet meer in zal houden dan bananen kopen *'zolang de zon schijnt en er bananen te koop zijn'*. Hij schrikt ervoor terug omdat de verkopers zijn stem raar zouden kunnen vinden als hij informeert naar de prijs, of dat de bananen niet goed ingepakt worden. Nee, hij schrijft liever dan *'wagen te leven'*.

Als hij zijn blik *'met een koele vertedering'* laat dwalen over de voorbijgangers dan constateert hij dat ze allen, mannen en vrouwen, behoren *'tot hetzelfde, niet bestaande geslacht'*: Oud of jong, ze zijn allen even jong. Intelligent of dom, voor hem zijn ze allen even dom. De voorbijgangers zijn zich er zelfs niet van bewust een bewustzijn te hebben. De anderen hebben voor hem het karakter van een landschap gekregen. Zelfs als een 'vleesgeworden doodsheid' vanachter een toonbank tegen hem praat of iemand hem in de tram toevallig aankijkt of aanraakt dan nog zijn die anderen voor hem minder echt dan sommige figuren uit boeken of uit de geschiedenis. Maar, op enkele *'zeer heldere momenten van het denken'* als hij weer door de straten van Lissabon doolt brengt iedere persoon een tijding, vertelt ieder huis en plakkaat hem iets nieuws.

'Mijn zwijgende wandeling is een voortdurend gesprek en wij allen, mensen, huizen, stenen, plakaten en hemel, zijn één grote bevriende menigte, elkaar met woorden aanstotend in de grote processie van het Noodlot.'

Ook voor Fernando Pessoa zou dat noodlot eens toeslaan en hij vraagt zich af wat er gebeurt als hij, *'zijn ziel die voelt en denkt, het heelal dat ik voor mezelf ben'*, morgen verdwenen zal zijn uit zijn geliefde Rua dos Douradores.

Hij verwacht dat hij door anderen slechts vaag zal worden herinnerd met de vraag: *'"Wat zal er van hem geworden zijn?" En al wat ik doe, al wat ik voel, al wat ik leef, zal niet méér zijn dan een voorbijganger minder in de alledaagsheid van de straten in een of andere stad.'*⁶²

Maar Pessoa verdween niet echt uit het straatbeeld van Lissabon. Op de stoep voor zijn stamkroeg *'A Brasileira'* zit zijn bronzen evenbeeld aan een tafeltje, met zijn onafscheidelijke hoed op en zijn jas aan. Hij staart er voor zich uit; hij observeert nog steeds de voorbijgangers. Ik mocht even aanzitten op het vrije stoeltje aan zijn tafeltje.

Met elke mens die in de dood verdwijnt, verdwijnt er eveneens een geheim uit de wereld. Dat geheim is speciaal voor die éne mens. Niemand zal na hem ooit het vermogen krijgen om dat geheim te kunnen ontdekken.⁶³ Pessoa nam zijn geheim niet met zich mee, maar stopte als zijn gedachten zijn hoofd deden opzwellen zijn geheim via 27.000 beschreven vellen direct in een kist. Uit deze schatkist worden nog steeds parels opgedoken.

18. DE WANDELAAR MET KAART **Ludwig Wittgenstein (1889 – 1951)**

*'My day passes between logic, whistling, going for walks, and being depressed. I wish to God that I were more intelligent and everything would finally become clear to me – or else that I needn't live much longer.'*⁶⁴

Er bestaat nog een vergeelde wandelkaart eens in het bezit van Wittgenstein. Het is een kaart van het gebied ten zuiden van Wenen tot aan Trattenbach, de plaats waar hij jaren lang onderwijzer was. Met rood potlood heeft hij op deze kaart aangestreept welke plaatsen hij bezocht heeft. Maar al dat wandelen rondom Wenen heeft Ludwig Wittgenstein nooit echt opgevrolijkt, hoewel we natuurlijk niet kunnen weten wat er van hem geworden zou zijn zonder al die tochtjes door de natuur.

Vaak stond Wittgenstein aan de rand van een geestelijke instorting, en dan was een vlucht in de natuur – of zelfs naar het front van de Eerste Wereldoorlog – misschien toch een effectief medicijn.

In zijn *'Untersuchungen'* probeert Wittgenstein, door afwisselend een taalspel aan te halen, een beeld te scheppen van taal, zonder er overigens een eensluidende definitie voor te geven. De metafoor die hij hiervoor gebruikt, is die van een wandeling door een stad. Als je bijvoorbeeld een stad vanuit verschillende richtingen doorkruist, de ene keer vanuit het noorden, de andere keer vanuit het zuiden, verwerf je langzaam maar zeker een tamelijk goed idee van de stad, zonder er ooit een kaart van gezien te hebben.

Een kaart biedt alleen een weergave in twee dimensies, die niet het hele verhaal kan vertellen.

'Op je lauweren rusten is net zo gevaarlijk als uitrusten tijdens een wandeling in de sneeuw. Je dut in en sterft in je slaap', waarschuwt hij ons ten slotte nog.

19. DE WERELDWANDELAAR **Albert Speer (1905 – 1981)**

Albert Speer, Hitlers architect en minister voor de bewapening, schreef een intrigerend dagboek. *'Wie werde ich mich fühlen, wenn ich nun eine Turnhalle, ein Umschaltwerk, ein Kaufhaus entwerfen soll, nachdem ich einst die grösste Kuppelhalle der Welt geplant habe? Hitler hat einmal zu meiner Frau gesagt: "Ich erteile Ihrem Mann Aufträge, wie es seit viertausend Jahren nicht gegeben hat. Er wird Bauten für die Ewigkeit errichten!" Und nun Turnhallen?'* (28 december 1947)

Het hier bedoelde neo-classicistische koepelgebouw naar het ontwerp van Speer was zo megalomaan groot dat door de 300.000 mensen binnen een eigen klimaat zou ontstaan waarbij het er door de condens zou gaan regenen. Dat grootste gebouw ter wereld zou in Berlijn, 'Germania' de wereldhoofdstad, komen te staan. Bovenop de koepel, 320 meter hoog, hield in het ontwerp een gigantische gouden adelaar de wereldbol in de klauwen.

Hitler was een beroemd 'Teppichfresser'. ('Teppich fressen' betekent overigens 'ijsberen', wat hij tijdens zijn woedeaanvallen deed. Broodje Aap-verhalen lieten Hitler daadwerkelijk zijn tanden in een kleed zetten.) Maar Albert Speer kon er ook wat van. Op de laatste dag (18 september 1966) van zijn twintigjarige opsluiting in de Spandau-gevangenis in Berlijn stuurt hij het volgende telegram naar een oude vriend: *'Bitte fünfunddreissig Kilometer südlich Guadalajara in Mexico abholen.'*

Speer had toen een wandeling van 31.936 kilometer afgelegd, dagelijks cirkels van zo'n 270 meter makend in de gevangenis tuin. In 1947 vond hij al dat hij de komende jaren opsluiting (tot zijn zestigste) alleen op een planmatige manier zou kunnen doorstaan. Pas in 1954 begint hij met de uitvoering van zijn idee van een lange wandeling, elke dag kilometers vretend. Medegevangene Rudolf Hess doet hem de suggestie aan de hand na ieder rondje in de tuin een boon van de linker- naar de rechterzak te verplaatsen om de tel niet kwijt te raken. Ook raadt Hess hem aan naar Azië te lopen. Maar Speer heeft wel politieke problemen met het doorkruisen van communistische landen! Uit de rijk voorziene gevangenisbibliotheek put Speer zijn gegevens voor zijn imaginaire tocht over de wereld.

Hij herinnert ons aan Ludwig II die, na uitgerekend te laten hebben hoe ver slot Linderhof van München af lag, de tocht te paard op een cirkelbaan aanving. Zijn brave adjudant riep hem de plaatsen die hij passeerde, zoals Oberammergau, toe.

'Mein fünfzigster Geburtstag. Durch reiner Zufall habe ich diesem Tage die Strecke bis Heidelberg zurückgelegt.' (19 maart 1955) *'Ich habe die letzten Kilometer nach Wien zurückgelegt (...).'* (19 juni 1955) *'Heute befinde ich mich drehundertdreiundfünfzig Kilometer vor Kabul. Ich rechne damit, dass ich, wenn keine Schneestürme auftreten, Mitte Januar in er Hauptstadt von Afganistan ankommen werde. Ich hoffe zwar, dass ich nicht mehr bis Kalkutta zu laufen brauche, aber das dachte ich vor einem Jahr von Kabul auch.'* (2 december 1956) *'Ich laufe die Route im Augenblick nur mechanisch und verbissen herunter, die Vergegenwärtigung der jeweiligen Gegend ist fast ganz entfallen. Dabei befinde ich mich bereits weit in Indien und muss, dem Plan zufolge, in fünf Monaten in Benares sein.'* (7 april 1957) *'Vor Wochen habe ich den Ganges passiert. Nun geht die Wanderung über ein hohes, wildes Bergmassiv.'* (12 januari 1958) *'Heute in Peking angekommen. Aber als ich zum kaiserlichen Palast kam, fand auf dem grossen Platz gerade irgendeine Kundgebung statt. Zwei-, drei-, vierhunderttausend Menschen -wer will das wissen! In der unaufhörlich hin- und herwogenden Menge verlor ich rasch alle Orientierung; auch ängstigte mich die Uniformität der Menschen. Auf schnellstem Wege verliess ich die Stadt.'* (13 juli 1959) *'Noch 139 Kilometer bis Wladiwostok.'* (2 mei 1960) *'In nächster Nähe der Beringstrasse immer noch steinigtes Hügelland, endlose Sicht auf baumlose Felslandschaft, so rauh, wie die Stürme, die hier herrschen. Manchmal sehe ich einen jener Polarfüchse vorbeischieben,*

über deren Lebensgewohnheiten ich mich unlängst informiert habe. (...) Voraussichtlich wäre ich der erste Mitteleuropäer, der zu Fuss nach Amerika gelangt ist.' (24 februari 1963) *'Heute habe ich Seattle an der Westküste Amerikas passiert. In sechzig Tagen habe ich bei Wind und Wetter 560 Kilometer zurückgelegt.'* (21 december 1964) *'Heute habe ich mit genau 27.000 Kilometern meine hundertausende Runde zurückgelegt.'* (21 februari 1965) *'Heute habe ich Los Angeles passiert und bin südwärts in Richtung der mexikanischen Grenze weitergegangen. Gnadenlose Sonne auf staubigen Wegen.'* (5 september 1965) *'Bei Mexicalis die mexikanische Grenze überschritten. Es ist ein trostlose Gegend mit zuweilen geradezu absurden kakteenartigen Gebilden wie Bäumen aus expressionistischen Filmkulisen, die die Eingeborenen Boogums nennen.'* (7 october 1965) ⁶⁵

Speer, de enige die Hitler op zou kunnen volgen, was een technocraat pur sang. Hij verkocht op zijn achtentwintigste als hoofdarchitect zijn ziel aan zijn Mefistofeles, Hitler, in ruil voor onbepaalde volmacht om hun beider luchtkastelen voor Neurenberg en Berlijn te verwerklijken. In 1935 tekent hij het partijdagterrein in Neurenberg. Vanaf 1937 moet Berlijn de wereldhoofdstad zijn. Als ze samen in Brechtesgaden schetsten stond de oorlog voor een paar dagen stil, omdat de kunstenaar Hitler voor zijn generaals dan niet aanspreekbaar was.

Toen het vliegtuig van de minister van bewapening en autobahn-ontwerper, Fritz Todt, die zich in 1942 tegen een alle-fronten-oorlog keerde, op verdachte wijze neerstortte benoemde Hitler niet Goering maar Speer op deze post. Met een gelijke planningsgenie en -energie zette hij zich aan die taak. Velen van de 14 miljoen 'slaven' (joden, Arbeitseinsatz, krijgsgevangenen) lieten het leven en door zijn efficiënte productie duurde de al verloren oorlog nog langer. Anders dan Hitler dacht Speer al aan de situatie na de oorlog en hij richtte zich in 1944 in een persoonlijke smeekschrift vergeefs tot hem om af te zien van de tactiek van de verschroeide aarde (bv. het zelf vernietigen van fabrieken en bruggen in het Ruhrgebied). Speer redde waarschijnlijk zijn kop toen Hitler aan zijn expliciete wens tegemoet kwam om niet aangewezen te willen worden als zijn opvolger. (Dat werd admiraal Dönitz.)

Speer was met vele Nazi-coryfeeën aanwezig bij het laatste concert van de Berliner Philharmoniker (11 april 1945). Het troosteloze concert eindigde met het slot van Wagners *'Götterdämmerung'* en bij de uitgang presenteerden de Hitler-Jugend cyanide-tabletten. ⁶⁶

(Zoals de *'Amor Fati'*, *'gij zult uw lot liefhebben'*, volgens de epiloog van Nietzsches *'Götzendämmerung'*. Het is de mens zijn diepste natuur.)

Het Neurenbergtribunaal was mild voor Albert Speer. De Russen eisten zijn hoofd, maar de Amerikanen toonden zich clement op grond van zijn zogenaamd a-politieke-technologische prestaties en waren geïnteresseerd hoe hij de oorlogsindustrie had weten vol te houden. Albert Speer manoeuvreerde zich meesterlijk in en na Neurenberg in een slachtofferrol. Zijn patente geheugen en uitvoerige archief zorgden ervoor dat zijn getuigenissen steeds consistent bleven. Door de andere Nazi-kopstukken werd hij als een verrader gezien. Zijn gevangenisstraf van twintig jaar gaf hem de gelegenheid, waar de oorlog niet in slaagde, om te wereld te veroveren, al wandelend. Speer stierf in 1981 in Londen. ⁶⁷

20. DE SLAAPWANDELAAR **Emile Cioran (1911 – 1995)**

De Roemeen Emile Cioran woonde vanaf 1937 in Parijs. Van zijn simpele dakhuisje daalde hij jarenlang in de vroege morgen zeven trappen af voor zijn solitaire wandelingen in vooral de Jardin de Luxembourg. Hij werd gekweld door slapeloze nachten en een diepzwart, maar zeer belezen pessimisme. Zonder genade tekende deze scherpzinnige dwarsligger met een klein oeuvre het verval van de decadente Europese cultuur. Marcus Aurelius, Blaise Pascal en Dostojevski waren zijn favorieten. Hij was een in Parijs verwaalde Roemeen die zich vergeleek met Hadewijch: *'Mi gruwelt dat ic leve.'* Het beste is om maar helemaal niet geboren te zijn, vond hij.

'Ideeën krijg je tijdens het wandelen', zei Nietzsche. *'Wandelen verjaagt de gedachte, verkondigde Sankara. Deze stellingen zijn allebei even gefundeerd, dus even waar en iedereen kan er zich van vergewissen in het tijdsbestek van een uur, van een minuut soms...'* (Cioran)

In vergelijking tot de slaper loutert de slapeloze zijn gedachten, weliswaar met het risico dat die met hem op de loop gaan. *'De zuivere tijd, ontdaan en bevrijd van gebeurtenissen, schepsels en dingen, manifesteert zich alleen op sommige momenten van de nacht, wanneer je voelt hoe hij voortschrijdt met als enige zorg dat hij jou mee kan sleuren in een voorbeeldige catastrofe.'*

En weer ging Cioran de straat op om de hem bespringende, catastrofale gedachten te verjagen. *'Het is mij meer dan eens overkomen dat ik de straat op ging, omdat ik, als ik was thuisgebleven, geen weerstand had kunnen bieden aan een of ander plotseling besluit. De straat is geruststellender, omdat je er minder aan jezelf denkt en alles er zijn kracht en intensiteit verliest, in de eerste plaats de ontredning.'*

Onverwacht wordt zijn rust doorbroken doordat hem op zijn wandelingen de meest schitterende ideeën overvielen. Hij belandde in een dronken extase waarmee hij in plaats van deze te vieren in het geheel geen raad wist. De rust keert pas terug wanneer hij zijn gewone zwarte mijmeringen over de dood mag voortzetten.

Een voorbeeld: *'Toen ik op een laat uur die laan met aan weerskanten bomen wandelde, viel er een kastanje voor mijn voeten. De plof waarmee hij open barstte, de echo die dat geluid in mij wekte en een ontsteltenis die in geen verhouding tot dit nietige voorval stond, stortte mij in het mirakel, in de dronkenschap van het uiteindelijke, alsof er geen vragen meer waren, alleen nog antwoorden. Ik was dronken van duizend onverwachte waarheden, waarmee ik niets wist te beginnen... Zo bereikte ik bijna het allerhoogste. Maar ik achtte het raadzamer mijn wandeling voort te zetten. (...)*

Altijd op zoek naar de zwarte rust. *'Langs een rivier lopen, met het water meestromen, voortspoelen, moeiteloos en zonder haast, terwijl de dood zijn mijmeringen, zijn ononderbroken monoloog in ons voortzet.'*

Wonderbare inzichten nemen bezit van hem en om alvast te wennen aan de wormen vlijt hij zich languit in een veld. *'(...) de geur van de aarde opsnuiven en bij jezelf zeggen dat de aarde echt het einde en de hoop van al onze smarten is en dat het zinloos is naar iets beters te zoeken om in uit te rusten en te vergaan.'*

Emile Cioran had goed in de gaten dat eerder dan je lijf je naam met het afnemen van de gebruikers daarvan stukje bij beetje afsterft.

'Naarmate de jaren verstrijken, neemt het aantal mensen met wie je overweg kunt, af. Wanneer er niemand meer is tot wie je je kunt wenden, ben je eindelijk weer zoals je was voordat je ten offer viel aan een naam.' *'Op sommige ochtenden heb ik nauwelijks een stap buiten de deur gezet of ik hoor stemmen die mijn naam roepen. Ben ik werkelijk ik? Is dat echt mijn naam? Het is hem inderdaad, hij weerklinkt in de ruimte en ligt op de lippen van de voorbijgangers. Iedereen spreekt hem uit, zelfs die vrouw die in het postkantoor in de telefooncel naast de mijne staat.'*⁶⁸

Cioran werpt een fundamentele vraag op: in hoeverre ben ik mijn naam? Is een mens niets zonder een naam?

NOTEN

1. F. Nietzsche, Also sprach Zarathustra, Amsterdam 1985, p. 125.
2. Idem, p. 126.
3. L. de Crescenzo, Geschiedenis van de Griekse filosofie, Amsterdam 1986, p. 61-75.
4. Jamblichus/Porphyrus, Leven en Leer van Pythagoras, Baarn 1987, p. 48 en 113.
5. P. Verdeyen, Jan van Ruusbroec. Mystiek licht uit de middeleeuwen, Leuven 1996, p. 22-23.
6. L. Moreels, Ruusbroec hertaald, 1973 e.v., p. 355.
7. Eckhart (Meister), Waar God naamloos is; vertaald en bewerkt door H. Schelp, Den Haag 1994, p. 36.
8. Idem, p. 35.
9. J. Böhme, Dialogues on the Supersensual Life, Londen 1901, p. 48.
10. J. Böhme, Die Morgenrote im Aufgang, deel I, hoofdstuk 23, 17, 1612.
11. J.J. Stoudt, Sunrise to eternity; a study of Jacob Böhme's life and thought, Philadelphia, 1957, p. 302.

-
- 12 D. Wursten, zomer 2004; Bron: Francesco Petrarca, *De top van de Ventoux*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Chris Tazelaar, Ambo-klassiek 1990.
13. M.M. Bashô, *The narrow road to the deep north and other travel sketches*, Penguin Classics, 1966.
14. H. Kerlen, *Matsuo Bashô, Geluid van water. Haiku*, Soest 1989. W.J. van der Molen, *Over leven en poëzie van Bashô, Speciale aflevering van 'Kortheidshalve'*, periodiek voor het korte gedicht, Orvelte 1994.
15. Van der Molen, idem, p. 8, resp. 14.
16. J. van Toren, *Haiku. Een jonge maan*, Amsterdam 1989, resp. p. 16, 215 en 203.
17. W. Vande Walle, *Bashô, dichter zonder dak. Haiku en poëtische reisverhalen*, Leuven 1985, p. 23-25.
18. Kerlen, idem, p. 71.
19. Van der Molen, idem, p. 35.
20. Idem, p. 39-40.
21. Kerlen, idem, p. 38.
22. K. Fens, *De maan is stiller dan de zon. Over een tentoonstelling van werk van Hiroshige in de Royal Academy of Arts, London*; artikel in *De Volkskrant*, juli 1997.
23. Kerlen, idem, p. 90.
24. R.H. Blyth, *Atumn-Winter, Haiku, deel 4*, Tokio 1973, p. 290.
25. J.R.C.M. De Bruijn, *Een spel van leegte*, doctoraalscriptie theologie, Tilburg 1979.
26. Idem, p. 145.
27. W. Vande Walle, p. 26.
28. Kerlen, idem, p. 93.
29. K. Jaspers, *Strindberg und Van Gogh. Versuch einer vergleichenden pathografischen Analyse*, München 1977, p. 109-118.
30. M. Doorman en W. Visser, *Denkers in de ring. Filosofische polemiek uit 25 eeuwen*. Amsterdam 1993, p. 172.
- 31 J. Veenbaas en W.Visser, in de 'Ten Geleide' van de *Kritiek van de zuivere rede*, 2004.
- 32 F. Gros, *Wandelen, een filosofische gids*, Amsterdam 2014, p. 179.
33. B. Magee, *The great philosophers. An introduction to western philosophy*, Oxford 1988, p. 185.
34. U. Schultz, *Immanuel Kant, Geïllustreerde Biografie*, Baarn 1992, p. 30.
- 35 F. van den Berg, *Rumoer al wandelend tot zwijgen brengen*, www.ravage-webzine.nl, 20 juni 2015.
36. J.J. Rousseau, *Overpeinzingen van een eenzaam wandelaar, 1782*; vertaling van J. van de Bosch en A. de Greef, 1981.
37. W. Durant, *Grote Denkers*, p. 236.
38. R.F. Beerling, *Het cultuurprotest van Jean-Jacques Rousseau. Studies over het thema pathos en nostalgie.*, Deventer 1977.
39. Marcus Aurelius, *Persoonlijke notities*, Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door S. Mooij-Valk, Baarn 1994, p. 78.

-
40. Gustave Flaubert/George Sand. Wij moeten lachen en huilen, Brieven, Vertaald en van een voorwoord voorzien door E. Borger, Amsterdam 1992, p. 85. Brief van Gustave Flaubert een George Sand, 23-24 januari 1867.
- 41 R. Macfarlane, *The old ways; a journey on foot*, Penguin, New York 2012.
- 42 R. Solnit, *Wanderlust, A History of Walking*, New York 2001, p. 24.
43. S. Kierkegaard, *Dagboeken 1834-1855*, Amsterdam 1991.
44. L. Andreas-Salomé, *In der Schule bei Freud, Tagebuch eines Jahres 1912/1913*, Zürich 1958.
45. L. Andreas-Salomé, *Terugblik op mijn leven*, Amsterdam 1968, p. 138.
46. E. Pfeiffer, *Rainer Maria Rilke, Lou Andreas-Salomé, Briefwechsel 1897-1926*, Frankfurt am Main 1989, p. 145.
47. L. Adreas-Salomé, *Terugblik op mijn leven*, Amsterdam, p. 119.
48. F. Nietzsche, *Werke in drei Bände*, München 1969, resp. *Ecce Homo* (1989), derde deel, p. 530; *Götzendämmerung*, p. 395; *Die fröhliche Wissenschaft* (1882), tweede deel, p. 164.
- 49 F. Gros, *Wandelen, Een filosofische gids*, Amsterdam 2014, p. 19-30.
50. F. Nietzsche, *De vrolijke wetenschap*, Amsterdam 1992, p. 44.
51. W. Blunt, *The dream king, Ludwig II of Bavaria*, Harmondsworth 1973, p. 25.
52. Idem.
53. R. Wagner, *Brieven 1856-1883*. Vertaling door C.R. Vink en R. Vink, Amsterdam 1994, resp. p. 133, 225 en 288.
54. K. Mann, *Het getraliede venster, novelle over Ludwig II van Beieren, aangevuld met De val van de Droomkoning*, L. Hanssen, Amsterdam 1988, p. 78-79.
55. N. Soseki, *Kusa Makua/The three-cornered world*, Tokyo 1977, p. 48.
56. G. Papini, *Capitolo ventire: Cervantes*, Florence 1917. Geciteerd in: *Op weg naar Don Quichotte*, samengesteld door E. de Beaumont, 1964, p. 181-182.
- 57 W. Riedel, "Der Spaziergang. Ästhetik der Landschaft und Geschichtsphilosophie der Natur bei Schiller. Würzburg 1989, p. 35.
58. Einstein, BBC-WGBH Boston-productie, geschreven door Th. Levenson, uitgezonden door de NDR, juni 1997.
59. F. Kafka, *Beschreibung eines Kampfes (1904-'05)*; In: *Gesammelte Werke*, Frankfurt 1983, p. 20-23.
60. F. Petrarca, *Sonnetten*, vertaald en toegelicht door F. van Dooren, Amsterdam 1981, p. 51.
61. H. von Kleist, *Sämtliche Werke und Briefe*, München 1987, p. 661.
62. F. Pessoa, *Het boek der rusteloosheid*, Amsterdam 1990.
63. F. Hebbel, *Een blinde bij zonsopgang. Bladen uit een dagboek*. Amsterdam 1995, p. 51.
- 64 L. Wittgenstein, *Letters to Russell, Keynes and Moore*, Cornell University Press, 1974
65. A. Speer, *Spandauer Tagebücher*, Frankfurt am Main 1975.
66. D. van der Vat, *The good Nazi. The life and lies of Albert Speer*, London 1997.
67. *Hitlers Helfer, Speer, Der Architect*, ZDF-documentaire van G. Knopp en P. Adler, uitgezonden 18 februari 1997.
68. E.M. Cioran, *Geboren zijn is ongemak*, Amsterdam 1973, p. 191, resp. 27, 38, 33, 16, 36, 40, 14 en 53.